

Zdzisław KOCZARSKI
<https://orcid.org/0000-0003-4977-6160>
Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk

Humanistyczna lektura Długosza: przejątki z Leonarda Bruniego w *Rocznikach* Jana Długosza*

Zarys treści: Artykuł szczegółowo przedstawia zagadnienie lektury i wykorzystania dzieł Leonarda Bruniego w *Rocznikach* Jana Długosza oraz porusza kwestię przejmowania ich treści w dziełach mniejszych tego autora. Badanie przeprowadzono z wykorzystaniem komputerowej analizy porównawczej i metod filologicznych. Omówiono zachowane do dzisiaj w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej rękopisy i inkunabuły, które na pewno były dla polskiego historyka źródłem wiedzy o twórczości włoskiego humanisty, jak też domniemane źródła lektury kilku innych dzieł. Przedstawiono również metodę pozyskiwania przejętek tekstowych i wprowadzania ich do *Roczników* oraz utworów hagiograficznych.

Abstract: This article shows how Polish historian Jan Długosz uses the works of Leonardo Bruni in his *Annals* and minor works. The examination is based on computer-assisted comparative analysis and on philological methods. The article presents manuscripts and incunabula preserved in Jagiellonian Library containing Bruni's works, which Długosz certainly knew, and suggests other sources of his reading. It also analyses Długosz's methods of drawing textual excerpts from Bruni and using them in more detail in his *Annals* and hagiographical works.

Słowa kluczowe: Jan Długosz, *Roczniki*, Leonardo Bruni, przejętek tekstowy, badania korpusowe

Keywords: Jan Długosz, *Annals*, Leonardo Bruni, textual excerpt, corpus studies

I. Wstęp

Badania nad obecnością elementów humanistycznych w twórczości Jana Długosza, podjęte przez polskich badaczy w połowie XX w.¹ i z powodzeniem kontynuowane w ostatnich latach², pokazują

* Publikacja finansowana w ramach projektu badawczego Narodowego Centrum Nauki PRELUDIUM 20 pt. „Jan Długosz – pisarz jeszcze średniowieczny czy już renesansowy? Intertekstualne inspiracje w XV-wiecznej Polsce” w latach 2022–2025, nr projektu 2021/41/N/HS2/04265. Zasadnicze tezy pracy były omawiane 15 XII 2023 na seminarium doktorskim prof. dr hab. Marii Koczerskiej, dr. hab. Marka Janickiego i dr. hab., prof. UW Piotra Węcowskiego, organizowanym na Wydziale Historii UW. Wszystkim dyskutantom dziękuję za uwagi do wygłoszonego referatu.

¹ T. Sinko, *De Dlugossi praefatione „Historiae Polonorum”*, w: *Studia z dziejów kultury polskiej*, red. H. Barycz, J. Hulewicz, Warszawa 1949, s. 105–145; A. Rogalanka, *Przedmowa Długosza do „Dziejów Polski”*, *Rocz. Hist.*, 19, 1950, s. 68–98; I. Zarębski, *Problemy wczesnego Odrodzenia w Polsce: Grzegorz z Sanoka – Boccaccio – Długosz*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 2, 1957, s. 5–52; tenże, *Długosz a Poggio Bracciolini (w sporze o Długosza argument)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Historia. Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie”, 14, 1962, s. 29–44; tenże, *Humanistyczna lektura Długosza: Antonio Panormita Beccadelli (w sporze o Długosza argument nowy)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, 17, 1965, s. 5–21; warto wspomnieć także o podsumowującym, acz krytycznym głosie W. Semkowicz-Zarembiny, *Elementy humanistyczne redakcji „Annalium” Jana Długosza*, w: *Mediaevalia. W 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego*, red. J. Garbacik, Warszawa 1960, s. 255–262.

² Z. Koczarski, *W sporze o Długosza argument nowy: przejątki z Petrarki w „Rocznikach” Jana Długosza*, *St. Źródł.*, 58, 2020, s. 101–135; tenże, *New Leads on Polish Early Humanism: Guarino da Verona's Works in “Annals” of Jan Długosz*

autora *Roczników* nie tylko jako aktywnego uczestnika pewnych procesów, które można dostrzec we wciąż jeszcze odkrywanej kulturze intelektualnej XV-wiecznej Polski³, ale również potwierdzają jego humanistyczne, niemal „renesansowe” zainteresowania i inklinacje intelektualne⁴. Można bowiem zauważyć, że podejmował on nieustanne starania o własny rozwój w duchu nowego prądu umysłowego, a w konsekwencji o doskonalenie i wzbogacanie swoich dzieł o świeże, płynące szerokim strumieniem z Italii treści i idee⁵.

Skali takich starań dowodzą natomiast kolejne świadectwa znajomości i lektury dzieł wiodących autorów włoskiego humanizmu, w tym również Leonarda Bruniego (1370–1444), florenckiego polityka, humanisty i tłumacza z języka greckiego⁶. Osoba i twórczość włoskiego pisarza była znana w krakowskim środowisku intelektualnym dosyć dobrze, o czym świadczy stosunkowo duża liczba zachowanych rękopisów z jego utworami⁷. Nie powinno zatem zaskakiwać, że w pracy wykorzystywał je również Długosz, choć – jak postaram się wykazać – jego zainteresowania wykraczały poza „kanon” utworów Bruniego czytanych w XV-wiecznej Polsce.

1. Stan badań

Na możliwe wykorzystywanie dzieł Bruniego przez Długosza nie zwrócono dotychczas szczególnej uwagi⁸, chociaż niektórzy badacze mniej lub bardziej pośrednio wskazywali na jakąś recepcję twórczości włoskiego humanisty. August Bielowski w wydaniu fragmentów Pompejusza Trogusa słusznie, lecz przez pomyłkę przypisał polskiemu historykowi znajomość błędnie zidentyfikowanego fragmentu *De bello Italico adversus Gothos* z rękopisu BOss. 601⁹. Michał Bobrzyński i Stanisław Smolka wskazywali, że

(1415–1480), w: *IX Ciclo di Studi Medievali. Atti del Convegno (Firenze, 6–7 Giugno 2023)*, red. R. Dolce, S. Martini, M. Fazioli, Firenze 2023, s. 428–432; W. Olszaniec, *Jan Długosz lettore del “De mulieribus claris”*, w: *Boccaccio e la nuova ars narrandi*, red. W. Olszaniec, P. Salwa, Warszawa 2015, s. 137–149; M. Rzepliela, *How Humanist Inspiration Entered Medieval Chronicle*, w: *Italia ed Europa centro-orientale tra Medioevo ed Età moderna: Economia, Società, Cultura*, red. A. Fara, Heidelberg 2022, s. 65–77; N. Secundinus, *Liber de familia Autumanorum, id est Turchorum*, wyd., tłum. i wstęp M. Mejor, Warszawa 2023, s. 19–22.

³ Dość wspomnieć tutaj wydane niedawno znakomite prace A. Horeczy czy W. Świeboda, które znacząco i z różnych perspektyw poszerzają dotychczasowy stan badań nad krakowskim środowiskiem uniwersyteckim, a więc wiodącym środowiskiem intelektualnym XV-wiecznej Polski, zob. A. Horeczy, *Recepcja włoskiej kultury intelektualnej w krakowskim środowisku uniwersyteckim w drugiej połowie XIV i w pierwszej połowie XV wieku*, Warszawa 2021; W. Świeboda, *Universitas contra haeresim. Działalność antyheretycka Stanisława ze Skarbimierza jako przedstawiciela Uniwersytetu Krakowskiego*, Kraków 2021.

⁴ Niektórzy badacze śmiało formułują taką tezę, zwłaszcza w kontekście listu dedykacyjnego do *Roczników*, którego humanistyczny charakter jest nie do podważenia, zob. I. Zarębski, *Iter Italicum – włoska droga wczesnego humanizmu w Polsce*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Historia. Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie”, 26, 1967 s. 77–80; J. Domański, *Scholastyka i początki humanizmu w myśli polskiej XV wieku*, Warszawa 2011, s. 161–162, 192–203. O „iście renesansowej” osobowości Długosza wypowiadał się swego czasu również H. Samsonowicz, *Jan Długosz – człowiek Renesansu, historyk, geograf, polityk, wychowawca, budowniczy*, w: *Sacrum w mieście*, t. 1: *Średniowiecze i wczesna epoka nowożytna. Wymiar religijny, kulturalny i społeczny*, red. D. Quirini-Popławska, Ł. Burkiewicz, Kraków 2016, s. 15.

⁵ A. Rogalanka, *Przedmowa Długosza*, s. 97.

⁶ C. Vasoli, *Leonardo Bruni*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 14, Roma 1972, s. 618–633.

⁷ A. Horeczy, *Recepcja włoskiej kultury*, s. 312–322. Recepcji twórczości Bruniego w krakowskim środowisku intelektualnym został poświęcony cały trzeci rozdział tej monografii.

⁸ Choć już od dawna zestawiano obu autorów w kontekście historiografii XV-wiecznej, zob. A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór dzieł Jana Długosza (do roku 1384)*, Kraków 1887, s. 7.

⁹ *Pompeii Trogi fragmenta*, wyd. A. Bielowski, Leopoli 1853, s. 27–29, 65–67. A. Bielowski popełnił dwa błędy: po pierwsze, ze względu na adnotację na marginesie (*Trogus Pom. De bello Gothorum*, zob. rkps BOss. 601, k. 56v) przypisał wstęp do *De bello Italico* Trogusowi; po drugie, ze względu na charakter pisma przypisał autorstwo tych ekscerptów Długoszowi – w rzeczywistości ręką w BOss. 601 i listach Długosza ze zbiorów Dzieduszyckich, na które powołuje się A. Bielowski (zob. AN, Zbiór Dzieduszyckich, Listy Jana Długosza, sygn. ADz akta luźne 24/19) różnią się od siebie w znacznym stopniu. Co ciekawe, pomyłkę w sprawie atrybucji tego fragmentu zarzucili A. Bielowskiemu krytycy zagraniczni, co skwapliwie odnotował jego naukowy adwersarz, J. Dobrzański (zob. „Dziennik Literacki”, 8, 1860, t. 1–2, nr 58, s. 458–459). A. Bielowski bronił swoich racji, twierdząc, że zarówno Długosz, jak i Bruni mieliby korzystać z dzieła Trogusa, ale to Włoch dopuścił się „podrobienia i przywłaszczenia”, zob. „Kółko Rodzinne”, 1860, nr 23, s. 342–343; nr 25, s. 360.

dziejopis czytał „niektóre życiorysy Plutarcha w świeżym przekładzie włoskich humanistów”¹⁰. Anna Rogalanka i Jan Krukowski sugerowali, że Długosz znał z rękopisu BJ 3245 „dwa dziełka w tłumaczeniu i z przedmową L. Aretina (Bruniego)”, *Ad adolescentes* oraz *Hieron sive de tyrannide*¹¹. Maria Kowalczykówna wyrażała przypuszczenia co do Długoszowego autorstwa poprawek do mowy Demostenesa *Pro Ctesiphonte* „w przekładzie łacińskim Leonarda Aretyna” w rękopisie BJ 519¹². Wreszcie Luca Bernardini postawił odważną tezę, że „pobyty we Florencji pozwoliły Długoszowi [...] dotrzeć do tekstów przydatnych do pracy kronikarskiej”, a tekst „*Historia Florentini populi* Poggia i Leonarda Brunich [sic!] stał się dla niego swoistym wzorcem dla *Annales*”¹³.

Brak większej liczby takich przypuszczeń i hipotez może dziwić, szczególnie w kontekście dostrzeżalnej „skłonności do przeszacowywania skali rozpowszechnienia i znajomości dzieł Bruniego w Polsce”, którą wykazywali się badacze przedwojenni¹⁴. Wydaje się jednak, że niedostrzeżenie związków pomiędzy tymi autorami wynika z dwóch powodów: specyficznych i ograniczonych w istocie rzeczy zainteresowań krakowskiego środowiska intelektualnego twórczością włoskiego humanisty¹⁵ oraz ciągle jeszcze nikłego rozpoznania biblioteki Długosza. Niniejszy artykuł jest chyba pierwszym pełnym studium tego zagadnienia, przez co może przyczynić się do zmiany ustaleń w obu wyżej wymienionych kwestiach.

2. Cel badań

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie recepcji twórczości Bruniego i wykorzystania prac tego autora w *Rocznikach* Długosza¹⁶. Podobnie jak w wypadku studium nad znajomością dzieł Francesca Petrarci¹⁷, także to badanie skupia się na poszukiwaniu i identyfikacji dosłownych przejątków tekstowych przy wykorzystaniu wspomaganą komputerowo analizy porównawczej. Tutaj jednak częściowej analizie będą podlegały również inne dzieła Długosza, które posłużą do dokładniejszego wskazania czasu lektury poszczególnych utworów włoskiego humanisty¹⁸. Wyciągnięte wnioski przyczynią się nie tylko do lepszego poznania źródeł i warsztatu literackiego krakowskiego historyka, ale również do pogłębienia wiedzy o odbiorze dzieł Bruniego w XV-wiecznej Polsce¹⁹.

¹⁰ M. Bobrzyński, S. Smolka, *Jan Długosz. Jego życie i stanowisko w piśmiennictwie*, Kraków 1893, s. 66.

¹¹ A. Rogalanka, *Przedmowa Długosza*, s. 94; J. Krukowski, *Jan Długosz jako wychowawca synów Kazimierza Jagiellończyka*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 23, 1980, s. 24–25. Przypuszczenia A. Rogalanki powtórzył już w formie tezy T. Ulewicz, *Historycznoliterackie zaplecze listu dedykacyjnego Długosza do Zbigniewa Oleśnickiego*, w: *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, cz. 2, red. S. Gawęda, Warszawa–Kraków 1985, s. 40.

¹² M. Kowalczyk, *Jagiellońskie rękopisy Liwiusza z marginaliami Jana Długosza*, „Eos”, 58, 1969–1970, nr 2, s. 221.

¹³ L. Bernardini, *A Firenze con i viaggiatori e i residenti polacchi / Florencja polskich podróżników i mieszkańców / Polish Travellers and Residents in Florence*, tłum. z wł. na pol. T.M. Wątor Torelli, tłum. z wł. na ang. H. Mackay Roberts, Firenze 2005, s. 18. Publikacja ta ma charakter popularnonaukowy i zawiera wiele błędów merytorycznych, ale mając na uwadze kompletność opisu stanu badań, nie można jej pominąć.

¹⁴ A. Horeczy, *Recepcja włoskiej kultury*, s. 255.

¹⁵ Tamże, s. 325–328.

¹⁶ Badania opierają się na wydaniu krakowsko-warszawskim *Roczników*, zob. *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, ks. I–XII, Varsaviae–Cracoviae 1964–2005 [dalej: *Ann.*], którego wersją cyfrową dysponują dzięki uprzejmości dr. Krzysztofa Nowaka, głównego wykonawcy w projekcie „Długosz 2.0. Korpus i narzędzia analizy języka”, <<http://scriptores.pl/dlugosz>> [dostęp: 27.12.2023].

¹⁷ Z. Koczarski, *W sporze o Długosza*, s. 103.

¹⁸ Korpus porównawczy sporządzono na podstawie skanów dzieł Długosza w wydaniu I. Polkowskiego i Ż. Paulego, zob. *Joannis Dlugossii Senioris Canonici Cracoviensis Opera*, wyd. I. Polkowski, Ż. Pauli, Joannis Dlugossii Senioris Canonici Cracoviensis opera omnia, t. 1, Cracoviae 1887 [dalej: *Opera omnia*]. Szczególną uwagę będą przykładał do dwóch dzieł hagiograficznych: datowanego na lata 60. XV w. *Vita s. Stanisłai* (w: *Opera omnia*, s. 1–181) oraz datowanego na początek lat 70. XV w. *Vita s. Kunegundis* (w: *Opera omnia*, s. 183–336).

¹⁹ H. Rajfura, *Nowe badania nad życiem i twórczością Jana Długosza. Osiągnięcia i potrzeby*, *St. Źródł.*, 56, 2018, s. 193–199; A. Horeczy, *Recepcja włoskiej kultury*, s. 335.

II. Opis metody badawczej

Jak zaznaczono powyżej, w analizie wykorzystano tę samą metodę badawczą, jak w wypadku studium nad Długoszą znajomością dzieł Petrarke – tamże znaleźć można dokładny jej opis²⁰. Wypada jedynie nadmienić, że ze względu na satysfakcjonujące wyniki dotychczasowych prac aplikacja wykorzystywana do poszukiwania przejętków tekstowych w *Rocznikach* została nieznacznie dopracowana, tak jednak, aby nie doszło do zmiany głównych jej założeń: dalej bazuje na analizie wspólnych dla obu tekstów sekwencji n-wyrazowych (n-gramów), a nie lematów²¹. Dla uproszczenia zrezygnowano jednak z podziału n-gramów na trzy kategorie: krótkie (2-, 3-, 4-gramy), średnie (5-, 6-, 7-gramy) i długie (8-, 9-, 10-gramy), a zastosowano kategorie przejątku krótszego (2–5-gramy) lub dłuższego (6+–gramy). Wydaje się bowiem, że w obliczu częstych zmian gramatycznych i leksykalnych w obrębie cytatów oraz problemów z ich właściwym klasyfikowaniem prostszy podział będzie bardziej adekwatny.

W przeciwieństwie do wspomnianego studium na temat twórczości Petrarke w niniejszym badaniu zdecydowano się na wykorzystanie korpusu porównawczego w postaci innych dzieł Długosza. Jego sondażowa analiza ma na celu doprecyzowanie czasu lektury poszczególnych utworów Leonarda Bruniego, ponieważ nie wszystkie odnalezione w *Rocznikach* przejęcia tekstowe pozwalają jednoznacznie stwierdzić, kiedy Długosz mógł zaznajomić się z ich źródłem²². Należy jednak wyraźnie podkreślić, że przeprowadzona analiza innych dzieł Długosza nie powinna być traktowana jako całościowa i finalna – poczynione obserwacje odnoszą się bowiem jedynie do najdłuższych znalezionych tam wspólnych sekwencji wyrazowych.

Obie analizy – zarówno ta dokładna *Roczników*, jak i ta sondażowa innych dzieł Długosza – zostały przeprowadzone z wykorzystaniem korpusu niemalże całej twórczości Bruniego. Jej zakres ustalono na podstawie repertorium Jamesa Hankinsa²³ oraz informacji zawartych w bazie MIRABILE²⁴. Teksty zostały pozyskane z różnych źródeł: bibliotek cyfrowych i korpusów elektronicznych²⁵, drukowanych wydań krytycznych oraz zbiorczych²⁶,

²⁰ Z. Koczarski, *W sporze o Długosza*, s. 103–106.

²¹ Prace nad ulepszeniem i usprawnieniem aplikacji oraz udostępnieniem jej w przystępniejszej formie wciąż trwają. Obecnie jest to zaledwie kod źródłowy i instrukcja użytkownika dostępne na stronie: <<https://github.com/zkoczarski/omnicomparator>> [dostęp: 27.12.2023].

²² Najważniejszy dla takich ustaleń zdaje się *Żywot św. Stanisława*, który powstał w okresie I redakcji tzw. autografu *Roczników* (przed 1468 r., zob. H. Rajfura, *Warsztat pisarski Jana Długosza w świetle „Żywotu św. Stanisława”*, St. Źródł., 56, 2018, s. 33), oraz pojedyncze listy (zob. rozdz. III/2/d). Warto mieć na uwadze, że *Żywot św. Kingi* powstał już w okresie III redakcji (po 1468 r.), zob. O.M. Przybyłowicz, „*Vita beatae Kunegundis*” z *Archiwum Klarysek w Starym Sączu. Losy rękopisu, stan zachowania, źródła wiedzy kronikarza o klasztorze Ubogich Pań*, w: *Jan Długosz (1415–1480). Życie i dzieła*, red. L. Korczak, M.D. Kowalski, P. Węcowski, Kraków 2016, s. 88–90. W sprawie redakcji tzw. autografu (rkps BCzart. 1306 IV) zob. W. Semkowicz-Zarembina, *Powstanie i dzieje autografu „Annalium” Jana Długosza*, Kraków 1953, s. 78–86; P. Dymmel, *Uwagi nad historią tekstu w autografie „Annales” Jana Długosza*, w: *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. A. Radziwiński, A. Supruniuk, J. Wroniszewski, Toruń 1997, s. 467–476. Zwięzłe podsumowanie dyskusji zob. W. Drelicharz, *Miejsce „Excerpta ex fontibus incertis” w warsztacie historiograficznym Jana Długosza*, w: *Jan Długosz (1415–1480)*, s. 74.

²³ J. Hankins, *Repertorium Brunianum. A Critical Guide to the Writings of Leonardo Bruni*, Roma 1997.

²⁴ MIRABILE. Archivio digitale della cultura medievale, <<https://www.mirabileweb.it/home>> [dostęp: 27.12.2023].

²⁵ Teksty pozyskano zarówno za pośrednictwem repozytorium Corpus Corporum, gdzie znajdują się korpusy Latinità Italiana del Medioevo oraz Mirabile Digital Library, <<https://mlat.uzh.ch/browser?path=16052>>, jak i strony Biblioteca Virtuale On-Line, <<https://bivio.insr.it/bvAuthorList.php?group=2>> [dostęp do obu stron: 27.12.2023].

²⁶ L. Bruni, *Humanistisch-Philosophische Schriften mit einer Chronologie seiner Werke und Briefe*, wyd. H. Baron, Berlin 1928; tenże, *Opere letterarie e politiche*, wyd. P. Viti, Torino 1996; tenże, *History of the Florentine People*, t. 3: *Books IX–XII. Memoirs*, wyd. J. Hankins, D.J.W. Bradley, Cambridge 2007; tenże, *Versione del Pluto di Aristofane (vv. 1–269)*, wyd. M. Cecchini, E. Cecchini, Firenze 1965; M. Accame Lanzillotta, *Leonardo Bruni traduttore di Demostene: la Pro Ctesiphonte*, Genova 1986; Basilio di Cesarea, *Discorso ai giovani. Oratio ad adolescentes*, tłum. L. Bruni, wyd. M. Naldini, Firenze 1990; *Leonardo Bruni Aretino: lettres familières*, t. 1–2, wyd., tłum. i oprac. L. Bernard-Pradelle, Montpellier 2014; E. Berti, *Il Critone latino di Leonardo Bruni e di Rinuccio Aretino*, wyd. E. Berti, A. Carosini, Firenze 1983; J. Hankins, *The Latin Poetry of Leonardo Bruni*, „*Humanistica Lovaniensia*”, 39, 1990, s. 1–39; J. de Keyser, „*Vertit Aretinus*”. *Leonardo Bruni’s Latin Translation and the Greek Text of Xenophon’s “Apologia”*, „*Medioevo Greco*”, 6, 2006, s. 123–137;

starych druków²⁷, inkunabułów²⁸ oraz (w pojedynczym przypadku) rękopisu²⁹. W korpusie nie znalazły się jedynie pojedyncze mowy Demostenesa, kilka greckich pseudoepigrafów ani dzieła Platona *Fedon* i *Fajdros* (z wyjątkiem przedmów do nich) w tłumaczeniu Bruniego, które wciąż czekają na swoje *editiones principes*.

III. Analiza materiału badawczego

1. Ilościowa analiza materiału badawczego

Analiza materiału badawczego wykazała łącznie 43 wspólne sekwencje wyrazowe, które można uznać za bezpośrednie przejątki Długosza z Bruniego. Pochodzą one z 11 utworów włoskiego humanisty (w kolejności alfabetycznej):

<i>Ad adolescentes</i>	(1 dłuższy przejątek)
<i>Commentaria rerum Graecarum</i>	(1 krótszy, 5 dłuższych przejątków)
<i>De bello Italico adversus Gothos</i>	(5 krótszych, 13 dłuższych przejątków)
<i>Dialogi ad Petrum Paulum Histrum</i>	(1 dłuższy przejątek)
<i>Epistola ad Nicolaum Nicolai</i>	(1 dłuższy przejątek)
<i>Vita Aristotelis</i>	(1 dłuższy przejątek)
<i>Vita Ciceronis – Cicero novus</i>	(1 krótszy, 3 dłuższe przejątki)
<i>Vita Marci Anthonii</i>	(1 krótszy, 4 dłuższe przejątki)
<i>Vita Pauli Aemilii</i>	(1 dłuższy przejątek)
<i>Vita Pyrrhi</i>	(4 dłuższe przejątki)
<i>Vita Sertorii</i>	(1 krótszy przejątek)

Największa liczba przejątków pochodzi z dzieł historiograficznych: *De bello Italico adversus Gothos* oraz *Commentaria rerum Graecarum* (razem 24). Następne pod względem liczby przejątków są dzieła biograficzne: *Vitae Aristotelis*, *Ciceronis*, *Marci Anthonii*, *Pauli Aemilii*, *Pyrrhi*, *Sertorii* (razem 16). Pozostałe gatunki dzieł reprezentowanych w materiale badawczym to traktat (*Ad adolescentes*), dialog (*Dialogi ad Petrum Paulum Histrum*) oraz list (*Epistola ad Nicolaum Nicolai*) – z każdego z nich Długosz wykorzystał w *Rocznikach* po jednym przejątku. Tylko dla niektórych z tych dzieł można wskazać pewne źródło – żywoty Plutarcha znajdują się w inkunabule BJ 2025 (zob. rozdz. III/2/h), *Dialogi* w rękopisie BJ 519 (zob. rozdz. III/2/d). W obu kodeksach udało się znaleźć marginalia Długosza. Warto również zauważyć, że do listy lektur polskiego historyka należy dodać dzieła *Hieron sive de tyrannide*, *Oratio pro Ctesiphonte* oraz *Oratio pro Diophite*, które występują w BJ 519 – cytat z pierwszego pojawia się w liście do Jana Tęczyńskiego (zob. rozdz. III/2/d), natomiast przy drugim i trzecim znajdują się glosy i manikuły autorstwa dziejopisa. Najprawdopodobniej czytał więc on także

E. Santini, *Leonardo Bruni Aretino e i suoi "Historiarum Florentini populi libri XII"*. *Contributo allo studio della storiografia umanistica fiorentina*, Pisa 1910; P. Thiermann, *Die "Orationes Homeri" des Leonardo Bruni Aretino*, Leiden 1993.

²⁷ *Decem librorum moralium Aristotelis tres conversiones*, wyd. J. Lefèvre d'Étaples, Parisiis 1527; *Historia rerum gestarum in Graecia*, wyd. V. Papa, Lipsiae 1546; *In hoc volumine continentur infrascripta opera Xenophontis*, wyd. F. Beroaldo, [Lyon] 1502; *Leonardi Aretini de bello Italico adversus Gothos gesto historia, nunc primum edita*, wyd. S. de Colines, Parisiis 1534; *Marci Tullii Ciceronis omnia, que in hunc usque diem extant*, wyd. A. Cratander, Basileae 1528 (mowa *In Ctesiphontem Ajschinesa*); *Politicorum libri octo, Oeconomiarum duo*, wyd. J. Lefèvre d'Étaples, Parisiis 1526; *Polybius historicus de primo bello Punico*, [wyd. nieznanym], Venetiis 1504; *Stephani Baluzii Tutelensis Miscellanea*, t. 3, wyd. G.D. Mansi, Lucae 1762 (przedmowa do *Fedona* Platona).

²⁸ *De duobus amantibus*, wyd. A. Rot, Romae 1472; *Vitae illustrium virorum sive Parallelae*, wyd. J.A. Campanus, [Strasburg] 1470–1471 [za: Weimar, Herzogin Anna Amalia Bibliothek, inc. 27, <<https://haab-digital.klassik-stiftung.de/viewer/image/935314644/14/>>; dostęp: 27.12.2023].

²⁹ *Oratio pro Diophite*, BJ 519, k. 120v–124r.

inne dzieła Bruniego z tego rękopisu (wstęp do Platonowego *Fedona* oraz dziesięć listów), ale nie udało się wykazać śladów tej lektury.

O ile częste sięganie przez krakowskiego historyka do dzieł historiograficznych oraz biograficznych nie jest niczym zaskakującym, to niewielka skala wykorzystania utworów epistolarnych jest co najmniej zastanawiająca. W wypadku dzieł Petrarcki większość odkrytych cytatów pochodziła bowiem właśnie z listów i dowodziła wyraźnego zainteresowania Długosza epistolografią. Z drugiej strony historyk dysponował wtedy rękopisem z ponad połową zbioru *Epistolae familiares* Petrarcki (ks. 12–14 w kodeksie BJ 444)³⁰ – być może mniejszą skalę użycia listów Bruniego można więc tłumaczyć brakiem dostępu do takiej kolekcji (zob. rozdz. III/2/e).

Ponadto pod względem ilościowym więcej w *Rocznikach* jest zapożyczeń dłuższych (34 przejątki, 80% materiału badawczego) niż krótszych (9 przejątków, 20% materiału badawczego) z prac Bruniego, a więc odwrotnie niż w wypadku dzieł Petrarcki. Dobitnie dowodzi to nie tylko faktu lektury i wykorzystania wyżej wymienionych utworów, ale również odmiennego charakteru pracy z nimi. W większości nie wchodziły one do języka Długosza biernie w czasie lektury, lecz raczej były przez niego pozyskiwane i wykorzystywane w pełni świadomie. Istnieje również prawdopodobieństwo, że część najkrótszych przejątków (2-, 3-gramy) z korpusu dzieł Bruniego została przeoczona – wydaje się jednak, że nie powinno mieć to większego znaczenia dla dalszej analizy.

2. Jakościowa analiza materiału badawczego

W tym rozdziale szczegółowej analizie poddano przejątki z poszczególnych dzieł Bruniego (przedstawianych w kolejności alfabetycznej). Ma ona kluczowe znaczenie dla zrozumienia humanistycznych zainteresowań i metod pracy Długosza oraz wykazania, kiedy i w jaki sposób polski historyk mógł zapoznać się z danym dziełem, a co za tym idzie – kiedy funkcjonowało ono w krakowskim środowisku intelektualnym. Szczegółowa lista omawianych przejątków została udostępniona w formie tabeli wyników z ponumerowanymi pozycjami, zamieszczonej w aneksie do tego artykułu.

a) *Ad adolescentes* (Do młodzieży)

Pierwszym z utworów podlegających analizie jest tłumaczenie dzieła Bazylego Wielkiego sporządzone przez Bruniego ok. 1401–1403. Traktat ten przedstawia argumenty przemawiające za lekturą starożytnych autorów pogańskich przez chrześcijan. W XV w. stał się on jednym z tekstów programowych *studiorum humanitatis*, o czym świadczy jego zawrotna popularność w Europie (ponad 400 rękopisów)³¹.

W *Rocznikach* pojawia się tylko jeden przejętek tekstowy z *Ad adolescentes*. Został użyty przez Długosza w liście dedykacyjnym do ukazania wysiłku włożonego w pracę nad dziełem i jego użyteczności zarówno dla autora, jak i ojczyzny (poz. 1). Ze względu na charakter traktatu umieszczenie cytatu z niego w przedmowie do *Roczników* jest jak najbardziej uzasadnione. Budzi to jednak zrozumiałe problemy interpretacyjne w kwestii określenia czasu, w którym Długosz zapoznał się z tym dziełem – list dedykacyjny powstał bowiem dopiero pod koniec prac nad *Rocznikami*, w okresie III redakcji tzw. autografu (po 1468 r.).

Nie musi to jednak koniecznie oznaczać, że *Ad adolescentes* było lekturą polskiego historyka dopiero w latach 70. XV w. Traktat Bazylego Wielkiego zachował się w aż trzech rękopisach, które należały do przedstawicieli krakowskiego środowiska intelektualnego: BJ 516, BJ 518 i BJ 3245³². Żadna z tych kopii nie posiada marginaliów, które z pewnością można przypisać Długoszowi, choć ostatnia z nich bywa kojarzona z jego osobą lub rodem ze względu na widniejący na pierwszej karcie herb

³⁰ Z. Koczarski, *W sporze o Długosza*, s. 107.

³¹ A. Horeczy, *Recepcja włoskiej kultury*, s. 323.

³² *Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi Latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, t. 3, red. M. Kowalczyk i in., Wratislaviae 1984, s. 182–187, 192–197.

Wieniawa³³. Rękopis ten należał do krakowskiego profesora prawa i krewnego Długosza, Jana Elgota, więc po jego śmierci mógł trafić do historyka i być przez niego wykorzystywany³⁴. Za tym faktem przemawiałyby zawartość rękopisu – znalazło się tam bowiem nie tylko *Ad adolescentes*, ale również *Hieron sive de tyrannide* Ksenofonta w tłumaczeniu Bruniego (zob. rozdz. III/2/d) oraz *De ingenuis moribus et litteris* Pier Paolo Vergeria, a więc teksty, które Długosz w jakimś stopniu wykorzystał w pracy twórczej³⁵.

Z drugiej strony w rękopisie tym więcej jest utworów, których śladów lektury w ogóle nie ma w *Rocznikach*. Warto mieć też na uwadze, że Anna Horeczy dowodzi istnienia w środowisku krakowskim przynajmniej jeszcze jednego odpisu *Ad adolescentes*³⁶. W pełni uzasadnione wydaje się zatem podanie w wątpliwość kwestii wykorzystywania BJ 3245 przez historyka, choć jednoznaczne rozstrzygnięcie tej kwestii jest na obecnym etapie badań niemożliwe. Podobnie niemożliwe jest określenie tego, czy dziejopis znał to dzieło już w czasie I redakcji tzw. autografu, czy poznał je dopiero później. Pojedynczy przejętek pozwala tylko na domysły, jednak ze względu na jego użycie w III redakcji, przy jednoczesnym braku świadectw korzystania z *Ad adolescentes* w innych dziełach, można ostrożnie przyjąć, że była to raczej późna lektura Długosza³⁷.

b) *Commentaria rerum Graecarum* (Komentarze do historii greckiej)

Kolejnym tłumaczeniem Bruniego w tym zestawieniu są *Commentaria rerum Graecarum*, czyli łacińska adaptacja *Hellenik* Ksenofonta. Przedstawiają one historię Grecji w ostatnich latach wojny peloponeskiej i po niej aż do momentu śmierci tebańskiego wodza Epaminondasa. W tłumaczeniu włoski humanista znacząco skrócił opowiadanie Ksenofonta, skupiając się jedynie na najważniejszych wydarzeniach z tego okresu.

Przejątki z *Commentaria* pojawiają się przede wszystkim w części współczesnej *Roczników* (poz. 2–4, 6, 7), tylko jeden z nich znalazł zastosowanie w obrębie III redakcji tzw. autografu (poz. 5). Długosz zazwyczaj wykorzystuje je w funkcji ramy narracyjnej: do przedstawienia pogarszającej się sytuacji Krzyżaków (poz. 2, 6), zachowania Piotra Dunina pod Gniewem (poz. 3) czy dogodnego dla obrońców położenia zamku w Malborku (poz. 4). Dwukrotnie cytaty z Bruniego służą do wzbogacenia charakterystyki postaci – księcia Zbigniewa (poz. 5) oraz bana Władysława z Gary (poz. 7).

Biorąc pod uwagę tylko długość i strukturę zapożyczeń, pojawienie się jednego z nich w III redakcji tzw. autografu oraz wplecenie pozostałych we współczesną część *Roczników*, można by zakładać, że była to raczej jedna z późniejszych lektur polskiego historyka. W określeniu czasu, w którym Długosz mógł zapoznać się z tekstem *Commentariorum*, pomaga jednak sondażowa analiza *Żywotu św. Stanisława* (zob. tab. 1).

Użycie w *Żywocie św. Stanisława* dwóch przejętków z tłumaczenia Bruniego nakazuje zakładać, że polski historyk znał je już w czasie I redakcji *Roczników*. Wydaje się zresztą, że łatwo jest wskazać możliwe źródło tej lektury – *Commentaria* były niekiedy kopiowane razem z *De bello Italico*³⁸, mogły więc trafić do Długosza wcześniej (zob. rozdz. III/2/c), a zostać wykorzystane dopiero pod koniec prac nad *Rocznikami*³⁹.

³³ A. Horeczy, *Recepcja włoskiej kultury*, s. 295–299, zwł. przyp. 204, 205.

³⁴ A. Krukowski, *Jan Długosz jako wychowawca*, s. 24–25; L. Hajdukiewicz, *Biblioteka Macieja z Miechowa*, Wrocław 1960, s. 138, 214.

³⁵ A. Rogalanka, *Przedmowa Długosza*, s. 93–95.

³⁶ A. Horeczy, *Recepcja włoskiej kultury*, s. 312.

³⁷ Być może nawet w formie inkunabułu – najwcześniejsze wydania *Ad adolescentes* pochodzą właśnie z lat 70. XV w., zob. *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* [dalej: GW], nr 03700–03706 <<https://gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>> [dostęp: 27.12.2023].

³⁸ Zob. J. Hankins, *Repertorium Brunianum*, s. 255–256, nr 90, 140, 522, 530, 295, 957, 1456, 1953, 2026, 2074, 2629, 3007.

³⁹ Długosz musiał korzystać z rękopiśmiennej formy tego dzieła, ponieważ najwcześniejsze wydania drukowane pochodzą dopiero z lat 30. XVI w.

Tabela 1. Najdłuższe przejątki z *Commentaria* w *Żywocie św. Stanisława*⁴⁰

<p>Sed hi rursus multitudinis ac seditiosorum vocibus exagitati, ab incepto destiterunt, praeter unum Socratem Sophronisci filium, qui cum esset praefectus suae tribus et decretum improbaret atque reprehenderet nullo terrore de sententia iusti honestique potuit amoveri.</p> <p style="text-align: right;"><i>Commentaria</i>, s. 5</p>	<p>Tantus enim inerat illi iustitiae et veri amor, tantum mali odium, ut periculi omnis interim oblivisceretur⁴¹; [...] haec sua assidua cum viris ecclesiasticis consultatio, haec ad Deum profunda deprecatio, ut mori sibi pro suo nomine et honore tribueret; nulloque terrore, nullaque persuasione de sententia iusti honestique poterat avelli, manebatque in adversis potentior, mansuetudini et conversationis puritate ornatus.</p> <p style="text-align: right;"><i>Vita s. Stanislai</i>, s. 57</p>
<p>Nam post varias belli vices tandem superati Olinthii mittere Lacedaemona legatos, ac pacem exposcere coacti, Lacedaemoniorum principia tum recognovere. Agesilaus quoque per media haec tempora Phliasios non satis imperio parentes in Peloponneso domuerat. Cum esset hic status rerum, mirabile quiddam oritur apud Thebanos, pro cuius exemplo maxime divinum numen formidandum est, ab his, qui contra ius fasque agere non verentur.</p> <p style="text-align: right;"><i>Commentaria</i>, s. 34</p>	<p>Progeniem insuper eorum multifariis languoribus, casibus, infortuniis, passionibus divina insectata est ira: pro quorum exemplo maxime divinum numen formidandum est aliis, qui contra ius fasque agere non verentur.</p> <p style="text-align: right;"><i>Vita s. Stanislai</i>, s. 89</p>

c) *De bello Italico adversus Gothos* (O wojnie italskiej przeciwko Gotom)

Mniejsze problemy interpretacyjne sprawia kolejne z tłumaczeń Leonarda Bruniego, czyli *De bello Italico adversus Gothos* – łacińska adaptacja ostatnich czterech ksiąg *Historii wojen* Prokopiusza z Cezarei. Zostały tam przedstawione zmagania wojenne Bizantyńczyków i Gotów z VI w. Można podejrzewać, że to właśnie tematyka dzieła i duża plastyczność scen bitewnych zainteresowały Długosza najbardziej. Zapoznał się z nim stosunkowo wcześniej, bo już na etapie I redakcji *Roczników* – świadczy o tym zarówno to, że w tej warstwie tekstu występuje prawie połowa wszystkich przejątków z tego dzieła, jak również fakt wykorzystywania krótszych sekwencji wyrazowych w formie frazeologizmów⁴².

Cytaty z *De bello Italico* Długosz stosuje zazwyczaj jako ramę narracyjną: do podsumowania zamieszek w czasie powstania ludowego z 1038 r. (poz. 22), omówienia polityki Władysława Hermana (poz. 8), przedstawienia wyniku zwycięstwa pod Głogowem (poz. 23), opisanie niespodziewanych działań Bolesława Krzywoustego (poz. 13) oraz najazdu tatarskiego z 1228 r. (poz. 16), przedstawienia zachowania Ulryka von Jungingen (poz. 10) oraz wyniku starcia pod Grunwaldem (poz. 9), zobrazowania reakcji księcia Witolda i króla Zygmunta na opuszczenie zjazdu łuckiego przez króla Władysława Jagiełłę (poz. 19) czy wreszcie zarysowania sytuacji Polaków oblegających Stargard (poz. 12). Niekiedy cytaty z Bruniego mają zastosowanie w charakterystyce postaci: Przemysła II (poz. 21), rajcy krakowskiego Mikołaja Wierzyńka (poz. 14) i marszałka koronnego Jana Rytwiańskiego (poz. 18). Kilukrotnie dziejopis sięga również po przejątki ze scen bitewnych (poz. 11, 15, 17, 20), które służą mu do wzbogacenia opisów walk na kartach *Roczników*.

Szczególną uwagę należy zwrócić na dwa przejątki. Jednym z nich jest krótszy n-gram, którego Długosz używa aż siedmiokrotnie jako frazeologizmu służącego do przedstawienia pogarszającej się sytuacji którejś ze stron konfliktu (poz. 25: „deteriori loco esse cepit”; zob. *Ann.* I 267, III 91, VI 195, Xa 228, XIa 106, XIIc 44). Jest to dowód na wczesną lekturę *De bello Italico* – historyk musiał polubić tę frazę i przyjął ją na stałe do swojego języka. Drugim takim przejątkiem, wręcz przejściem tekstowym, jest grupa kilku dłuższych i krótszych n-gramów wykorzystana przez Długosza w mowie Bolesława

⁴⁰ Opis zastosowanych typów wyróżnień znajduje się w opisie tabeli zamieszczonej w aneksie.

⁴¹ Por. Petrarka, *Epistolae sine nomine*, I. 19: „Tantus est veri amor tantumque mali odium, ut periculi omnis interim obliviscar”, za: <<https://mlat.uzh.ch/browser/13071>> [dostęp: 27.12.2023].

⁴² W. Madyda, *Wzory klasyczne w „Historii Polski” Długosza*, „Eos”, 49, 1957–1958, nr 2, s. 192; M. Rzepiela, *Rola frazeologii w narracji „Kroniki” Jana Długosza*, w: *Jan Długosz (1415–1480)*, s. 247.

Chrobrego wygłoszonej podczas bitwy z wojskami księcia Jarosława (poz. 24), która jest wzorowana na przemowie Pawła, dowódcy Izauryjczyków z czasów oblężenia Rzymu w 550 r.⁴³

Obaj dowódcy, otoczeni przez wrogów i pozbawieni jakichkolwiek szans na wycofanie się, decydują się ruszyć do walki, wybierając zaszczytną śmierć zamiast haniebnego życia. I choć finał obu tych historii jest zgoła odmienny, to podobieństwo sytuacji, w której znaleźli się Paweł i Bolesław, spowodowało, że Długosz zdecydował się na niemalże dosłowne wykorzystanie słów bizantyńskiego wodza; a może wykreował całą tę opowieść od podstaw, opierając się jedynie na ustępie z dzieła Prokopiusza? W każdym wypadku oracja jest niezwykle kunsztowna i bogata w retoryczne zabiegi. Historyk wykorzystuje w niej również wzorce klasyczne – sięga po pojedyncze frazy z Liwiusza, które dodatkowo wzbogacają jej styl i budują warstwę intertekstualną⁴⁴. Nie jest to jedyna mowa, która powstała w taki sposób – podobnie historyk kreuje replikę kardynała Florencji Franciszka Zabarelli na satyrę Jana Falckenberga w czasie soboru w Konstancji⁴⁵.

W jaki sposób Długosz mógł zapoznać się z treścią *De bello Italico*? W rękopisach Biblioteki Jagiellońskiej nie zachował się żaden rękopis tego dzieła, ale wstęp do niego – przypisany jednak Pompejuszowi Trogowi – pojawia się w formie ekscerptu w kodeksie BOss. 601⁴⁶, o którym wspomniano już przy okazji omówienia badań A. Bielowskiego. Kodeks ten został spisany w Krakowie na zlecenie rektora Uniwersytetu Krakowskiego Jana z Latoszyna najprawdopodobniej w latach 80. XV w. – można zatem podejrzewać, że jego kopista miał dostęp do tego samego rękopisu, z którego wcześniej korzystał polski historyk⁴⁷. Wydaje się zresztą, że da się dosyć precyzyjnie określić datę możliwego pojawienia się tego rękopisu wśród przedstawicieli krakowskiego środowiska intelektualnego – najprawdopodobniej stało się to w latach 1442–1444, czyli w czasie przebywania kardynała Giulianiego Cesariniego w otoczeniu króla Władysława Warneńczyka.

Tłumaczenie pracy Prokopiusza powstało w 1441 r. i zostało zadedykowane właśnie Cesariniemu⁴⁸. W pełni uzasadnione wydaje się więc założenie, że papieski legat mógł mieć ze sobą otrzymane niedawno od Bruniego dzieło w czasie swojej podróży przez Europę i udostępniać je do odpisu lub przekazywać jego kopie w formie daru. W taki sposób za sprawą środowiska królewskiego lub biskupiego rękopis tego dzieła mógł dotrzeć w tym czasie (lub niedługo później) do Krakowa⁴⁹. Można przypuszczać, że

⁴³ Dla szerszego kontekstu wydarzeń zob. Prokopiusz z Cezarei, *Historia Wojen*, t. 2: *Wojny z Gotami*, ks. 7, rozdz. 36, tłum. D. Brodka, Kraków 2015, s. 297–300.

⁴⁴ W. Madyda, *Wzory klasyczne*, s. 188.

⁴⁵ *Ann. XIb 68*, por. *Poggii Florentini invectiva tertia in Philelphum*, w: *Poggii Florentini oratoris et philosophi Opera*, wyd. H. Bebel, Basileae [1538], s. 174–188. Metoda pracy Długosza z mowami, które wkłada w usta poszczególnych postaci w *Rocznikach*, nie została jeszcze szczegółowo omówiona (z wyjątkiem ogólnego przedstawienia wykorzystania w nich wzorców klasycznych, zob. W. Madyda, *Wzory klasyczne*, s. 185–188) i wymaga gruntownych badań literaturo-, języko- i źródłoznawczych.

⁴⁶ A. Horeczy, *Recepcja włoskiej kultury*, s. 272, 288.

⁴⁷ Nie mógł korzystać z inkunabułu, ponieważ najwcześniejsze wydania z lat 1470 i 1471 (zob. GW, nr 05600, 05601) wyraźnie wskazują autora dzieła, którego imię w domniemanym rękopisie mogło po prostu zostać pominięte przez wcześniejszego kopistę – wyjaśniałoby to błędną atrybucję ekscerptu w rękopisie BOss. 601. Sugestia A. Horeczy w sprawie „przyniesienia” wstępu do *De bello Italico* za pośrednictwem rękopisu z *Historia Alexandri Magni* (taż, *Recepcja włoskiej kultury*, s. 288) nie wyklucza się wzajemnie z moją propozycją, ale wymaga jeszcze dalszych badań.

⁴⁸ G. Ianziti, *Writing History in Renaissance Italy. Leonardo Bruni and the Uses of the Past*, Cambridge–London 2012, s. 298–299.

⁴⁹ Warta rozważenia w kontekście drogi rękopisu z *De bello Italico* do Krakowa jest rola Mikołaja Lasockiego (ok. 1380–1450), polskiego dyplomaty, doradcy Władysława Warneńczyka, bliskiego współpracownika zarówno Zbigniewa Oleśnickiego, jak i Giulianiego Cesariniego, a także człowieka żywo zainteresowanego kulturą humanistyczną (pozostawał w zażyłych relacjach m.in. z Guarinem z Werony, do którego szkoły posłał swoich bratanków). Jest bardzo prawdopodobne, że to właśnie on przyczynił się do sprowadzenia tego rękopisu do Krakowa. Długosz zresztą znał Lasockiego osobiście, więc przypuszczalnie mógłby w jakiś sposób uzyskać od niego dostęp do *De bello Italico*, zob. K. Grodziska, *Mikołaj Lasocki. Życie i twórczość*, Kraków 1988, niepublikowana rozprawa doktorska, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie; T. Ulewicz, *Iter Romano-Italicum Polonorum, czyli o związkach umysłowo-kulturalnych Polski z Włochami w wiekach średnich i renesansie*, Kraków 1999, s. 100–117.

taki kodeks zawierał również omówione powyżej *Commentaria* (zob. rozdz. III/2/b). Długosz mógłby więc zapoznać się z tymi dziełami jeszcze przed rozpoczęciem prac nad *Rocznikami*. Nie sposób jednak określić, czy miał do nich dostęp ciągły, czy na późniejszym etapie pisania *Roczników* korzystał już tylko z jakichś ekscerptów⁵⁰.

d) *Dialogi ad Petrum Paulum Histrum* oraz *Hieron sive de tyrannide* (*Dialogi do Pier Paolo Vergeria* oraz *Hieron czyli o tyranii*)

Kolejne dwa teksty zostaną omówione zbiorczo z dwóch powodów. Po pierwsze, oba występują w formularzowym kodeksie BJ 519, z którego Długosz na pewno korzystał – w znajdującej się tam mowie Demostenesa *Pro Ctesiphonte* w tłumaczeniu Bruniego na k. 45–61 znajdują się poprawki⁵¹, a na k. 122r i 124r manikuły jego autorstwa⁵². Po drugie, skala wykorzystania tych tekstów w *Rocznikach* i innych utworach polskiego historyka jest stosunkowo niewielka (zob. tab. 2).

Tabela 2. Najdłuższe przejątki z dzieł Bruniego z BJ 519 w dziełach mniejszych Długosza

<p>Atque ita existimes velim, <i>neminem</i> prorsus esse <i>ex omni iuventute</i>, cuius ego iudicium pluris faciam quam tuum; quod non tantum, quia te summe amo, ita mihi accidere intelligo, quantum tua singulari ac paene incredibili in cunctis rebus <i>perpendendis examinandisque</i> diligentia. <i>Hieron sive de tyrannide</i>, praefatio, w. 21–25⁵³</p>	<p><i>Nemo enim ex omnibus evi nostri</i> optimatibus numerari potest, cuius ego estimacionem pluris faciam quam Tuam, quod non tantum, quia a Tua Magnificencia summa benivolencia summoque favore complector, ita michi accidere intelligo, quantum Tua singulari ac pene incredibili in cunctis nostre Reipublice <i>negociis examinandis perpendendisque prudentia</i> et virtute accurata. List do Jana Tęczyńskiego⁵⁴, por. <i>Opera omnia</i>, s. 613</p>
<p>Sed nimium, ut modo dixi, delicati sumus: que absunt cupimus; que adsunt negligimus. <i>Dialogi ad Petrum Paulum Histrum</i>, s. 106⁵⁵</p>	<p>[...] apud quorum pectora tam Bolesłai Regis, quam filii sui Myeczslai nuper emortui desiderium invaluerat, more ingenii humani, quo ea quae absunt vehementius cupimus, quae adsunt negligimus. <i>Vita s. Stanislai</i>, s. 91</p>
<p>Heu, miseros, quanta caligo obcecat! <i>Dialogi ad Petrum Paulum Histrum</i>, s. 114</p>	<p>Heu miseros quanta caligo caecat! <i>Vita s. Stanislai</i>, s. 68</p>

Do powyższej listy należy dodać jeszcze jeden przejętek z *Dialogów* odnaleziony w *Rocznikach*, który stanowi element gnomicznego komentarza o zaślepieniu i głupocie Krzyżaków odrzucających warunki pokoju w przededniu bitwy pod Grunwaldem (poz. 26). W nim również widać wpływ wymienionej powyżej frazy: „quanta caligo obcecat”. Warto też zauważyć, że w rękopisie BJ 519 występuje jedynie przedmowa do *Hieron* – fakt, że Długosz przytacza cytat właśnie z tego fragmentu dzieła dodatkowo świadczy przeciwko lekturze BJ 3245 (zob. rozdz. III/2/a).

Dialogi i fragment *Hieron* nie są jedynymi utworami Bruniego na kartach rękopisu BJ 519. Znajdują się tam również inne tłumaczenia jego autorstwa: dwie mowy Demostenesa (*Oratio pro Diophite*,

⁵⁰ Co ciekawe, sondażowa analiza nie wykazała użycia żadnych przejętków z *De bello Italico* w pozostałych dziełach Długosza.

⁵¹ M. Kowalczyk, *Jagiellońskie rękopisy Liwiusza*, s. 221.

⁵² Występują one w różnych kodeksach (m.in. w rękopisach BJ 444, 445, 514, 523, 721, 1210) w kilku wariantach różniących się od siebie grubością palca wskazującego i kształtem mankietu, ale zawsze leżą po lewej stronie kolumny, ledwie kilka lub kilkanaście milimetrów od tekstu, zob. Z. Koczarski, *W sporze o Długosza*, s. 108, 118. Manikuły w rękopisie BJ 519 mają otwarty mankiety i cienki palec wskazujący.

⁵³ *Praefatio in libellum Xenophontis de tyranno traductum per L. Aretinum*, w: L. Bruni, *Humanistisch-Philosophische Schriften*, s. 100.

⁵⁴ Fragment listu w widocznej postaci pochodzi z przygotowywanej przez prof. Marię Koczerską i p. Tomasza Płóciennika nowej edycji listów Długosza, *Korespondencja Jana Długosza*, wyd. M. Koczerska, T. Płóciennik, Warszawa 2024 (w przygotowaniu), za którą przyjmuję również adresata. Bardzo dziękuję Pani Profesor za podzielenie się wynikami Jej badań, a Panu Płóciennikowi za udostępnienie fragmentu przygotowywanej edycji i wskazanie najtrafniejszych lekcji.

⁵⁵ *Dialogi ad Petrum Paulum Histrum* zob. Aneks.

Oratio pro Ctesiphonte) i przedmowa do Platonowego *Fedona*, a także zbiór dziesięciu listów, adresowanych przede wszystkim do Niccolò Niccolego i Coluccia Salutatiego⁵⁶. Wspomniane powyżej manikuły Długosza oznaczają dwa miejsca w *Oratio pro Diophite*: ironiczną charakterystykę Ateńczyków (k. 122r: „in convencionibus terribiles et vehementes sitis, in bellorum vero apparatu segnes et perfacile contempnendi”) oraz usprawiedliwienie powodów wygłoszenia mowy (k. 124r: „sed omne studium ponendum est in re publica augenda et non, quid facillimum, sed quid optimum sit querendam – ad illud enim natura, ad hoc ratio ipsa ducit; at quempiam audivi, qui diceret me optima quidem semper movere, ceterum nichil in me esse preter verba, rem publicam satis indigere”). Chociaż treść zaznaczonych ustępów wyraźnie koresponduje z zainteresowaniami Długosza, to ostatecznie nie zostały one przez niego wykorzystane – nie udało się znaleźć żadnego dosłownego przejątku z tej mowy ani w *Rocznikach*, ani w pozostałych dziełach polskiego historyka.

Określenie czasu lektury i wykorzystania dzieł Bruniego z rękopisu BJ 519 nie nastęrcza większych trudności. Omawiany kodeks powstał we Włoszech w latach 1414–1420 i prawdopodobnie niedługo potem trafił do Krakowa⁵⁷. Wzbogacony cytatem z *Hierona* list do Tęczyńskiego został napisany w 1450 r.⁵⁸ – należy więc zakładać, że Długosz znał ten rękopis już w latach 40. XV w. Być może formularz ten przechowywany był w kancelarii biskupiej w Krakowie. Wydaje się zresztą, że historyk miał do niego ciągły dostęp przynajmniej do końca prac nad *Żywotem św. Stanisława*, ponieważ struktura przejątków wskazuje raczej na bezpośrednie ich przepisywanie niż przetwarzanie gotowych ekscerptów.

e) *Epistola ad Nicolaum Nicolai* (List do Niccolò Niccolego)

Pomimo stosunkowo silnej reprezentacji epistolarnej twórczości Bruniego w krakowskim środowisku intelektualnym⁵⁹ Długosz wykorzystał tylko jeden list włoskiego humanisty, co więcej – list niezachowany w polskich zbiorach. Jest to list 12 z III księgi *Epistolarium* Bruniego (inc.: „Egisti mecum pro cetera tua diligentia”⁶⁰), z którego pojedynczy przejątek znalazł się w liście dedykacyjnym – za jego pomocą historyk wyraził nadzieję, że lektura dzieła sprawi czytelnikom przyjemność (poz. 27).

Trudno powiedzieć coś więcej o użyciu tego utworu w *Rocznikach*. Brak szerszego cytowania *Epistolarium* może sugerować, że Długosz nie miał dostępu do pełnego zbioru listów Bruniego (z wyjątkiem listów zawartych w BJ 519) – ani w formie rękopiśmiennej, ani inkunabułowej z 1472 r.⁶¹ Być może ten konkretny list znajdował się w jakimś formularzu lub kolekcji humanistycznej, które po prostu nie zachowały się do naszych czasów. O istnieniu takiej kolekcji świadczyć może fakt, że Długosz wykorzystywał także inne utwory niespotykane w rękopisach zachowanych w polskich bibliotekach, m.in. mowy Poggia Braccioliniego czy Guarina z Werony⁶². Na podstawie dotychczasowych obserwacji można zakładać, że dostęp do takiego zbioru Długosz uzyskał dopiero w latach 70. XV w. – należy zatem przyjąć, że także lektura listu do Niccolò Niccolego miała miejsce właśnie w tym czasie.

f) *Vita Aristotelis* (Żywot Arystotelesa)

Powstała w 1429 r. *Vita Aristotelis* jest kolejnym z niewielu autorskich utworów Bruniego w tym zestawieniu. Biografię Arystotelesa Długosz znał i wykorzystywał już w okresie I redakcji *Roczników*, o czym świadczy przejątek znaleziony w *Żywocie św. Stanisława* (zob. tab. 3a).

⁵⁶ A. Horeczy, *Recepcja włoskiej kultury*, s. 281–285, 315.

⁵⁷ *Catalogus codicum*, s. 197–241.

⁵⁸ *Opera omnia*, s. 613–616.

⁵⁹ A. Horeczy, *Recepcja włoskiej kultury*, s. 280–287.

⁶⁰ *Leonardo Bruni Aretino: lettres familières*, t. 1, s. 316–330. W wydaniu L. Mehusa jest to list 9, zob. *Leonardi Bruni Arretini epistolarum libri VIII*, wyd. L. Mehus, Florentiae 1791, s. 76–83.

⁶¹ Zob. GW, nr 05606.

⁶² Z. Koczarski, *New Leads on Polish Early Humanism*, s. 430–432.

Tabela 3a. Najdłuższy przejętek z *Vita Aristotelis* w *Żywocie św. Stanisława*

<p><i>Tulit igitur huius necem perindigne Aristoteles, nec verbis querelisque liberioribus pepercit. Hinc et regis infensio secuta est non latens neque obscura.</i> <i>Vita Aristotelis, s. 514⁶³</i></p>	<p>[...] a viris e contra ecclesiasticis et timoratis mors Sancti perindigne accepta <i>lataque est</i>, et frequentius verbis querelisque liberioribus indultum [...] ex quo et Regis infensio in plerosque secuta est, non latens neque obscura. <i>Vita s. Stanislai, s. 78</i></p>
--	---

Wczesną lekturę tego dzieła potwierdza również struktura pojedynczego przejęcia znalezionej w *Rocznikach* (poz. 28) – został on bowiem istotnie przetworzony i pełni funkcję ramy narracyjnej w scenie obdarowania Jana Tarnowskiego przez księcia Witolda. Do biografii Arystotelesa Długosz sięgał również później, w trakcie pisania *Żywotu św. Kingi* (zob. tab. 3b).

Tabela 3b. Najdłuższe przejęcia z *Żywotu Arystotelesa* w *Żywocie św. Kingi*

<p>Itaque vitam eius ac mores et cetera, que ad hanc spectant partem, hoc in libro conieci, colligens undique atque connectens que ad cognitionem eiusmodi rerum pertinere videbantur. Ad te vero potissimum hunc librum misi, quod iam pridem compertum habebam te inter maximas occupationes tuas lectione cognitioneque summorum virorum plurimum delectari. <i>Vita Aristotelis, s. 506</i></p>	<p>Itaque genus illius, vitam, religionem, mores et prodigia, ceteraque, quae ad illam pertinent, in hoc opus conieci, colligens undique atque connectens, quae ad libelli praesentis seriem conducere quomodolibet videbantur. Tuae quoque Paternitati potissimum hunc libellum Vitae eius dedicavi; quia iam pridem compertum habebam, te inter maximas occupationes tuas hominum divinorum, et singularius huius Sanctae admiratione delectari [...] cuius, dum viveret, in patriam, in suos, in familiam, in ecclesiasticos, in religiosos viros, in omne denique Polonorum genus extabat eius singularis dilectio et humanitas [...]. <i>Vita s. Kunegundis, s. 185</i></p>
<p><i>Extat eius humanitas atque dilectio in patriam, in suos, in familiam, in discipulos, in omne denique genus</i> hominum, quam paulo post singularim prosequemur. <i>Vita Aristotelis, s. 510⁶⁴</i></p>	<p>Mores illius graves, ab omni non dicam obscenitate, sed ridiculo atque vanitate alieni fuere, ceterum mites, pudorem redolentes virgineum, et qui benignitatem clementiamque potius haberent, quam prae se ferrent. <i>Vita s. Kunegundis, s. 221</i></p>

Biorąc pod uwagę, że przejęcia wplecione w żywot świętej są niemal dosłowne, można podejrzewać, że dziejopis miał ciągły dostęp do rękopisu z *Vita Aristotelis* lub przynajmniej posiadał ekscerpty z niego⁶⁴. Z drugiej strony dzieło to występuje w inkunabule z żywotami Plutarcha z początku lat 70. XV w. (zob. rozdz. III/2/h), być może więc w czasie pisania życiorysu Kingi korzystał już z tego

⁶³ *Vita Aristotelis* zob. Aneks.

⁶⁴ Po moim wystąpieniu 12 I 2024 na Seminarium Mediewistycznym, organizowanym przez IBL PAN, IHN PAN, IFP UAM, IH UJK i IFiS PAN, dr hab. prof. PAN Jerzy Kaliszuk wskazał mi rękopis z biblioteki uniwersyteckiej w Greifswaldzie, Universitätsbibliothek, MS 679, który zawiera kilka biografii postaci starożytnych, w tym tłumaczenia wybranych *Vitae parallelae* Plutarcha oraz właśnie *Vita Aristotelis*. Rękopis powstał ok. 1470 r. w północnej Italii i przez jakiś czas znajdował się na terenie Polski, zob. J. Geiss, *Mittelalterliche Handschriften in Greifswalder Bibliotheken. Verzeichnis der Bestände der Bibliothek des Geistlichen Ministeriums (Dombibliothek St. Nikolai), der Universitätsbibliothek und des Universitätsarchivs*, Wiesbaden 2009, s. 213–215. Jak się okazało, kodeks ten musiał być w rękach Długosza, o czym świadczy ogromna liczba manikuł jego autorstwa na przestrzeni całego kodeksu, także w miejscach przywoływanych w tab. 3a i 3b. O ile autorzy opisu katalogowego nie popełnili błędów w określeniu chronologii, rękopis ten nie mógł być lekturą historyka w czasie pisania *Żywotu św. Stanisława*, ale w czasie pisania *Żywotu św. Kingi* – jak najbardziej. Kwestia ta wymaga jeszcze szczegółowych badań, które zamierzam podjąć w nieodległej przyszłości, ale już teraz pragnę złożyć prof. Kaliszukowi najserdeczniejsze podziękowania za tę fenomenalną wskazówkę.

wydania. Nie byłoby to niezwykle, ponieważ w podobny sposób – zarówno w rękopisie, jak i w inkunabule – Długosz czytał *De casibus virorum illustrium*⁶⁵. Bez względu na rzeczywiste okoliczności wykorzystania tego dzieła należy jednak uznać je za wczesną lekturę polskiego historyka.

g) *Vita Ciceronis – Cicero novus* (*Żywot Cycerona – Nowy Cyceron*)

Kolejna z biografii autorstwa Bruniego – *Vita Ciceronis*, zwana również *Cicero novus* – powstała w 1415 r. i szybko zdobyła ogromną popularność, o czym świadczy duża liczba zachowanych do dziś odpisów⁶⁶. Do Krakowa musiała ona dotrzeć stosunkowo wcześnie, być może wraz z *Vita Aristotelis*, ponieważ Długosz wykorzystał ją zarówno w I redakcji *Roczników* (poz. 30), jak również w *Żywocie św. Stanisława* (zob. tab. 4).

Tabela 4. Najdłuższy przejątek z *Vita Ciceronis* w *Żywocie św. Stanisława*

<p>Crescentibus mox annis solutam orationem, utpote ampliore et disertiore et nature sue magis consentaneam, adamavit: preceptaque dicendi avidissime prosecutus est. Sed et ceteris litterarum studiis ita inhesit, ut nihil pretermitteret, quod ad institutionem summi futuri viri pertinere videretur. <i>Vita Ciceronis</i>, s. 420⁶⁷</p>	<p>Aetatem epheborum Stanislaus transgressus, dum iuventutis tempora attigisset et in trivio exercitator doctiorque evasisset, eum summo studendi flagraret desiderio, studia Galbarum [...] adeundi cupido illum coepit [...] atque in divino et canonico iure eruditioni tam sedule instituit, tanta discendi flagrans cupiditate, ut nihil praetermitteret, quod ad institutionem summi futuri viri pertinere videretur, ex his artibus et doctrinis, quae illum ad summae perfectionis nonnam erudirent. <i>Vita s. Stanislai</i>, s. 13</p>
---	--

W pracy nad *Rocznikami* Długosz wykorzystał natomiast cztery przejątki: dwa do charakterystyki postaci Bolesława Chrobrego (poz. 31) i księcia Witolda (poz. 30), a jeden do przedstawienia koronacji króla Kazimierza Odnowiciela w Gnieźnie (poz. 32). Ostatni z cytatów znalazł zastosowanie w liście dedykacyjnym, gdzie służy historykowi do usprawiedliwienia niedomagań swojego warsztatu (poz. 29).

Życiorys Cycerona znajdował się zapewne w tym samym kodeksie, co biografia Arystotelesa (zob. rozdz. III/2/e). Tłumaczyłoby to podobną skalę wykorzystania obu tekstów oraz pojawienie się przejątków z nich już w *Żywocie św. Stanisława*, co w połączeniu z pojedynczym zapożyczeniem w I redakcji dowodzi wczesnej lektury tego utworu. Podobnie jednak jak w wypadku tamtego dzieła, także *Cicero novus* występuje we wspomnianym powyżej inkunabule (zob. rozdz. III/2/h). Nie można więc jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, z której wersji Długosz korzystał w ostatnich latach życia.

h) *Vitae Marci Anthonii, Pauli Aemilii, Pyrrhi, Sertorii*⁶⁸ (*Żywoty Marka Antoniusza, Emiliusza Paulusa, Pyrrusa i Sertoriusza*)

Najmniej trudności interpretacyjnych sprawia kwestia wykorzystania tłumaczeń żywotów Plutarcha⁶⁹. Bruni dokonał łącznie przekłady siedmiu z nich, mianowicie: Marka Antoniusza (w latach 1404–1405), Katona Młodsze (1405–1408), Emiliusza Paulusa (1408–1409), Sertoriusza (ok. 1410), Grakchów (1410), Demostenesa (1412) i Pyrrusa (przed końcem 1413). Wszystkie one występują w jednym z pierwszych drukowanych wydań żywotów autorstwa Plutarcha, *Vitae illustrium virorum sive Parallelae*

⁶⁵ I. Zarębski, *Problemy wczesnego Odrodzenia w Polsce*, s. 42–43. Intuicje I. Zarębskiego w sprawie Długoszowej lektury rękopisu BJ 416 były trafne – historyk pozostawił na marginesie dziesiątki manikuł, podobnie zresztą jak w inkunabule BJ 1505, zob. M. Kowalczyk, *Jagiellońskie rękopisy Liviusza*, s. 221; W. Olszaniec, *Jan Długosz lettore*, s. 139. Przyszłe porównanie marginaliów Długosza w obu tych księgach może przynieść interesujące wnioski.

⁶⁶ A. Horeczy, *Recepcja włoskiej kultury*, s. 323.

⁶⁷ *Vita Ciceronis* zob. Aneks.

⁶⁸ A. Horeczy, *Recepcja włoskiej kultury*, s. 327.

⁶⁹ M. Pade, *The Reception of Plutarch's Lives in Fifteenth-Century Italy*, t. 1, Copenhagen 2007, s. 127–154.

z 1472 r.⁷⁰ To właśnie z niego Długosz zapoznawał się ze starożytną biografistyką, o czym świadczą pojedyncze glosy jego autorstwa w inkunabule BJ 2025 (zob. tab. 5) – jednym z trzech zachowanych w Krakowie egzemplarzy *Vitae illustrium virorum*⁷¹.

Tabela 5. Glosy autorstwa Długosza w inkunabule BJ 2025

Lp.	Glosa	Glosowany ustęp	Lokalizacja ⁷²
1.	<i>Plutharchus historiographus</i>	górna część antefolium	k. Ir
2.	<i>Rhodanus amnis</i>	„Rhodanus amnis – in mare influit”.	k. 124r (M3)
3.	<i>Mirabilis casus</i>	„Miserabile spectaculum – leticia expirasse”.	k. 126r (M5)
4.	<i>excelentissimi iuvenis audacia pro liberacione patrie</i>	„Consilium deinde – esse sineret”.	k. 127v (M6)
5.	<i>i. mille et quingentis</i>	„[...] cum magna equitum manu [...]”	k. 133v (O3)
6.	<i>optima sententia</i>	„Est enim belli finis victoria, cuius fructus maxime in liberalitate clemenciaque consistit”.	k. 133v (O3)
7.	<i>hic terminatur prologus</i>	„[...] alii relinquentes”.	k. 323r (K7)
8.	<i>Alexandri nativitas</i>	„Natus igitur est – Magnesius vociferatus est”.	k. 323r (K7)

Historyk nadał dziełu tytuł oraz pozostawił glosy przy trzech żywotach: Hannibala, Scypiona Afrykańskiego i Aleksandra Wielkiego, gdzie pełnią funkcję oznaczenia istotnych informacji lub komentarza do samego inkunabułu. Pomimo niewielkiej liczby pozostawionych śladów lektury skala wykorzystania poszczególnych żywotów jest imponująca. Po same tylko tłumaczenia autorstwa Bruniego polski historyk sięgał aż 11 razy, z czego najczęściej po biografii Marka Antoniusza (5 razy, poz. 33–37), następnie Pyrrusa (4 razy, poz. 39–42), wreszcie Emiliusza Paulusa (1 raz, poz. 38) i Sertoriusza (1 raz, poz. 43). Nie udało się wykazać wykorzystania żywotów Demostenesa, Grakchów i Katona Młodszego – trudno jednak orzec, czy wynikało to z braku interesującego materiału językowego, czy z innych względów⁷³.

Przejątki z Plutarcha (czy raczej Bruniego) Długosz wyzyskuje przede wszystkim w celu wzbogacenia charakterystyki postaci. W ten sposób przenosi na bohaterów *Roczników* cechy rzymskich przywódców: na księcia kijowskiego Włodzimierza I – Antoniuszową „żadzę cudzych żon” (poz. 33), a na księcia litewskiego Witolda – Antoniuszową żadzę władzy, która doprowadziła do wojny domowej przeciwko Brutusowi (poz. 34). Historyk sięga także po charakterystykę pozytywną: Jánosa Hunyadyego cechuje takie samo ubogie pochodzenie i pragnienie wielkości jak Publiusza Wentydusza (poz. 36), zwycięzcę nad Partami spod Kyrrhestike, natomiast króla Władysława Warneńczyka – wyróżniającego go na tle innych władców męstwo i skupienie na wojaczce. Był to atrybut Pyrrusa, przyrównywanego z tego powodu do Aleksandra Wielkiego (poz. 40).

⁷⁰ Plutarchus, *Vitae illustrium virorum sive Parallelae*, tłum. F. Philelphus i in., wyd. i wstęp J.A. Campanus, [Strasburg] 1470–1471 [1472], zob. GW, nr M34477. M. Pade przesuwając datę jego druku na 1472 r., którą przyjmuję za właściwą, zob. też, *The Reception of Plutarch's Lives*, s. 388. W tym inkunabule znalazły się również wspomniane powyżej żywoty Arystotelesa i Cyclerona. Warto zauważyć, że w przywołanym wydaniu niektóre tłumaczenia zostały błędnie przypisane autorom – Brunii „stracił” autorstwo żywotu Katona Młodszego, ale „uzyskał” Arystydesa, zob. tamże, s. 386–387.

⁷¹ W zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej są jeszcze dwie kopie *Vitae illustrium virorum* w wydaniu Campaniego: inkunabuły BJ 1346 oraz BJ 2510. Warto również zauważyć, że w inkunabule BJ 2025 poza marginaliami Długosza występują glosy, manikule i podkreślenia przynajmniej jeszcze jednego czytelnika, najprawdopodobniej scholara krakowskiego Jakuba Mężenińskiego, który w 1552 r. był w posiadaniu tego tomu, zob. W. Wisłocki, *Incunabula typographica bibliothecae Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*, Cracoviae 1900, s. 389.

⁷² W nawiasie podano alternatywne oznaczenie karty z BJ inc. 2025.

⁷³ Choć należy zauważyć, że Długosz przywołuje samą postać Demostenesa w *Rocznikach*, por. *Ann.* XIIb 261–262; być może jednak jest to świadectwo lektury jego mów.

Równie często cytaty ze starożytnych biografii służą do budowania ram narracyjnych, ukazując niespodziewaną i cudowną wiadomość o polskim zwycięstwie nad Tatarami i Fiodorem Ostrogskim (poz. 38), lekkomyślne zachowanie wojsk królewskich pod Chojnicami (poz. 43), bogactwo polskiego orszaku (poz. 35) czy niezgodę niektórych stron na drugi pokój toruński (poz. 41). Długosz wykorzystuje je również do przedstawienia wyniku walk pod Tucholą (poz. 39).

Szczególną uwagę warto zwrócić na dwa przejątki – jeden z żywotu Marka Antoniusza (poz. 37), drugi z żywotu Pyrrusa (poz. 42). W pierwszym z nich przedstawione zostało niezwykle *prodigium*, które wystąpiło przed bitwą pod Akcjum: oto jeden z pomników Antoniusza w Albie pocił się przez wiele dni, chociaż był na bieżąco wycierany. Podobna była sytuacja z czaszką biskupa krakowskiego Stanisława ze Szczepanowa po przejściu dziesięcin z biskupstwa krakowskiego przez króla Kazimierza Jagiellończyka – przez jakiś czas wydzielala ona pot i nie wysychała, chociaż była regularnie wycierana. Jest to jeden z wielu znaków, które zdaniem Długosza miały oznaczać powagę „prześladowania Kościoła krakowskiego”. To z kolei pokazuje interesującą cechę warsztatu literackiego polskiego historyka – dowodzi bowiem tego, że nie waha się on ubarwić nieco historii w celu podkreślenia czy też hiperbolizacji wagi przedstawianych wydarzeń⁷⁴.

Drugi przejątek stanowi składnik dłuższego dopisku Długosza do opisu walk Bolesława Chrobrego z księciem Jarosławem. Jak wykazano powyżej, cały ten rozdział został zbudowany na podstawie elementów pochodzących z lektury dzieł Bruniego (zob. rozdz. III/2/c). W tym wypadku dopisek Długosza należy do późniejszej redakcji (zob. tab. 6).

Tabela 6. Porównanie przejątków z dzieł Bruniego i Guarina z Werony z treścią dopisku Długosza w księdze II *Roczników*⁷⁵

<p>Manus enim et corpus exhibens prelio et contra hostes fortiter pugnans, providentiam tamen boni ducis non obmittebat, sed ubicunque auxilio opus erat, accurrens, rectis consiliis bellum gubernabat.</p> <p style="text-align: right;"><i>Vita Pyrrhi</i>, k. 225v⁷⁶</p>	<p>Nec regis atque ducis officio contentus, cum militibus, qui illum observabant, prelio se infundit aciesque hostiles sensim cedentes ad extremum perforat, prosternit et dissolvit,</p> <p><manus et copias exhibens prelio et contra hostes fortiter pugnans, providentiam tamen boni ducis non obmittebat, sed ubicumque consilio opus erat, accurrens, bellum et bellantes adiuvabat.</p> <p>Et cum Mars magis magisque crudesceret, nunc adhortatione, nunc stricto gladio, nunc feriendo, nunc sauciis recentes substituendo, dubium effecit, plusne sapientis imperatoris artibus, an fortis militis opera pro consequenda victoria <i>uteretur</i>></p> <p>suisque celeriore victoriam largitur triumphalemque et magnam viri fortis in ea pugna gloriam effectu maiori consecutus⁷⁷, quam voto⁷⁸: omnia enim erant tumultus, timoris, fuge plena⁷⁹.</p> <p style="text-align: right;"><i>Ann.</i> II 266</p>
<p>Collatis itaque signis, cum Mars utrinque magis magisque crudesceret, nunc adhortatione, nunc stricto gladio, nunc acie struenda, nunc feriendo dubium effecisti, plusne sapientis imperatoris artibus, an fortis militis opera usus sis et documentis magis profeceris, an exemplo.</p> <p style="text-align: right;">Guarino z Werony, <i>Oratio in Francescum Bussone</i>, w. 146–150⁸⁰</p>	

⁷⁴ H. Rajfura, *Warsztat pisarski Jana Długosza*, s. 73.

⁷⁵ Nawiasem ostrokątnym oznaczono dopisek Długosza z późniejszej redakcji.

⁷⁶ *Pyrrhus* zob. Aneks.

⁷⁷ Otton z Fryzycji, *Gesta Friderici I imperatoris*, ks. 4, rozdz. 48: „Ibi Garnherus marchio Anconae, magnam viri fortis in ea pugna gloriam consecutus, de nostris occiditur”, za: Corpus Corporum, <<https://mlat.uzh.ch/browser/16811:12.47>> [dostęp: 27.12.2023]. Jest to cytat z *De bello Iudaico* Józefa Flawiusza w tłumaczeniu Rufina z Akwilei, zob. *Flavii Iosephi De bello Iudaico libri septem*, t. 1, ks. 1, rozdz. 17, wyd. E. Cardwell, Oxonii 1837, s. 46. Istnieje oczywiście prawdopodobieństwo, że Długosz korzystał bezpośrednio z dzieła Flawiusza, ale pobieżna analiza tego nie wykazała.

⁷⁸ Justyn, *Epitoma historiarum Philippicarum*, ks. 2, rozdz. 6: „operaque Atheniensium effectu maiora quam voto fuere”, za: Corpus Corporum, <<https://mlat.uzh.ch/browser/14386:3.6>> [dostęp: 27.12.2023]; por. D. Turkowska, *Ślady lektury Justyna w „Historii Polski” Długosza*, „Pamiętnik Literacki”, 52, 1961, nr 3, s. 190.

⁷⁹ Juliusz Cezar, *De bello civili*, ks. 3, rozdz. 69: „eodem quo venerant receptu sibi consulebant, omniaque erant tumultus timoris fugae plena”, za: Corpus Corporum, <<https://mlat.uzh.ch/browser/12634:3.69>> [dostęp: 27.12.2023].

⁸⁰ Guarino Veronese in lode del Conte di Carmagnola, w: *Petri Candidi Decembrii Epistolarum iuveniliu libri octo*, wyd. F. Petrucci, Firenze 2013, s. 344–345; por. Z. Koczarski, *New Leads on Polish Early Humanism*, s. 429.

Warto przypomnieć, że już pierwsza redakcja tego rozdziału stanowiła prawdziwy pokaz umiejętności literackich i retorycznych Długosza. Samo zakończenie charakterystyki udziału Bolesława w wojnie zostało zresztą kunsztownie zbudowane na podstawie zapożyczeń z aż trzech autorów: Ottona z Fryzycji, Justyna i Juliusza Cezara.

Kilka lat później Długosz powrócił do tego samego miejsca, wzbogacając je o kolejne cytaty – pierwszy z biografii Pyrrusa, drugi z mowy Guarina z Werony na cześć Francesca Bussone da Carnagnola – dopasowane do siebie i połączone w jedną myśl. Warto jednak zauważyć, że nie są to krótkie dodatki stylistyczne, tylko zdania wielokrotnie złożone współrzędnie i podrzędnie, które Długosz z rozmysłem dodał do już wcześniej dopracowanej wypowiedzi. Przejątki są niemal dosłowne, co pokazuje, że proces powstawania późniejszych redakcji mógł być pracą na „żywym organizmie” źródła. Historyk nie musiał w tym wypadku tworzyć ekscerptów do kartoteki w celu późniejszego ich wykorzystania, ponieważ przepisywał interesujące go fragmenty tekstu w odpowiednie miejsca *Roczników* na bieżąco w trakcie lektury (tłumaczyłoby to brak znaków marginalnych w inkunabule BJ 2025). Nie przeczą temu nawet drobne modyfikacje w obrębie przejmowanych cytatów, które prezentują historyka raczej jako świadomego czytelnika niż bezmyślnego kompilatora. Nie wyklucza to również idei kartoteki. Fakt, że pojedyncze przejątki z dzieł znanych Długoszowi przed okresem II redakcji pojawiają się w *Rocznikach* dopiero wtedy, przy tak dużej liczbie wykorzystywanych źródeł w ogóle, wskazuje raczej na uporządkowany proces pracy twórczej⁸¹.

Na koniec warto również zauważyć, że inkunabuł *Vitae illustrium virorum* Długosz wykorzystywał w trakcie prac nad innymi dziełami, przede wszystkim *Żywotem św. Kingi*. Świadczy o tym zarówno bezpośrednie powołanie się na lekturę biografii Temistoklesa autorstwa Plutarcha oraz jej wykorzystanie we wstępie adresowanym do Jakuba z Sienna⁸², jak również wplecione gdzieś dłużej przejątki tekstowe z całego zbioru⁸³. Pojedynczy cytat historyk wykorzystał również w życiorysie Zbigniewa Oleśnickiego w *Katalogu biskupów krakowskich*. Odkrycie pełnej skali wykorzystania antycznych biografii w tłumaczeniu włoskich humanistów wymaga jeszcze obszerniejszych badań porównawczych, ale już na tym etapie pokazuje ogromny wpływ tego dzieła na późną twórczość polskiego historyka⁸⁴.

IV. Wnioski

Powyższa analiza pokazuje nie tylko sposób ekscerpowania dzieł Bruniego przez Długosza, ale również dosyć dokładnie wskazuje czas ich lektury przez krakowskiego historyka. Z większością utworów Długosz zapoznał się wcześniej, ponieważ wykorzystuje je już podczas prac nad *Żywotem św. Stanisława* oraz I redakcją *Roczników* (przed 1468 r.). Do tej grupy należą: *Commentaria*, *De bello Italico*, *Dialogi*, przedmowa do *Hieron*, *Vita Aristotelis* oraz *Vita Ciceronis*. Zapewne wtedy przeczytał również *Oratio pro Ctesiphonte*, *Oratio pro Diophite*, wstęp do *Fedona* i dziesięć listów Bruniego z rękopisu BJ 519. W późniejszym okresie (po 1468 r.) zapoznał się z *Ad adolescentes*, humanistycznymi tłumaczeniami żywotów ze zbioru *Vitae parallelae* Plutarcha oraz przynajmniej jeszcze jednym listem włoskiego pisarza.

Warto zauważyć, że fakt funkcjonowania niektórych spośród tych dzieł w krakowskim środowisku intelektualnym nie był dotychczas znany. W zbiorach bibliotecznych Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie (a także w innych kolekcjach w Polsce) nie zachowały się bowiem ani żywoty Arystotelesa i Cyserona, ani *De bello Italico* (z wyjątkiem ekscerptu w rękopisie BOss. 601) i *Commentaria*, które prawdopodobnie występowały wyłącznie w pojedynczych odpisach. Przynosi to interesującą obserwację o literackich zainteresowaniach Długosza. Nie zawsze sięgał on po teksty cieszące się dużą

⁸¹ Z. Koczarski, *W sporze o Długosza*, s. 119–120.

⁸² *Vita s. Kunegundis*, s. 183–184.

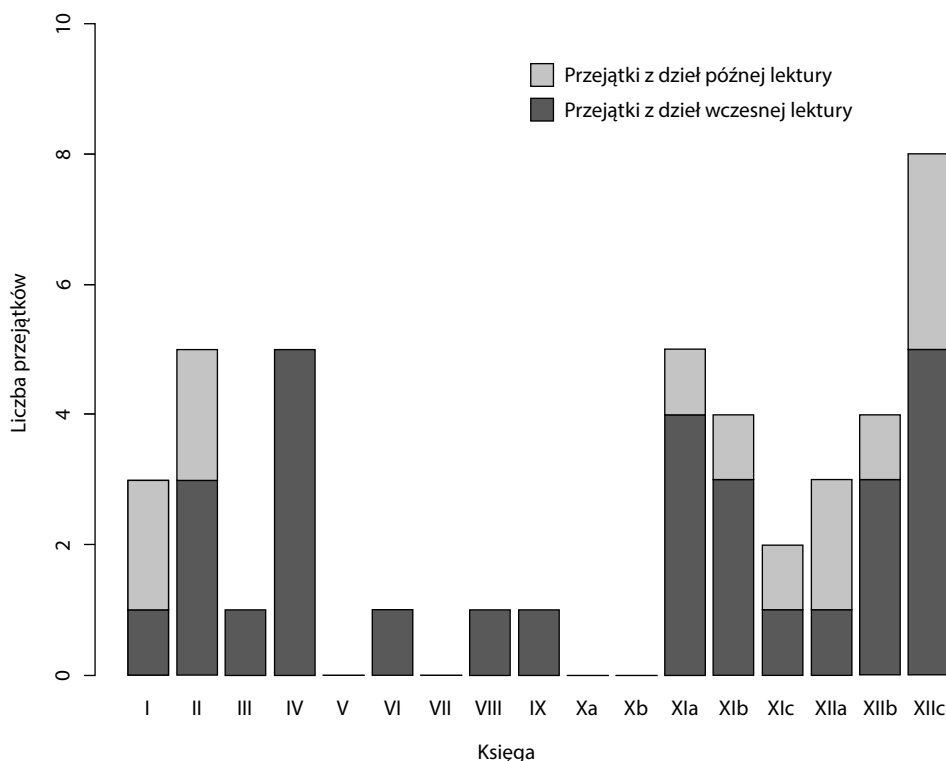
⁸³ Istnieje również możliwość, że w czasie pisania *Żywotu św. Kingi* Długosz korzystał ze wspomnianego już rękopisu Greifswald, Universitätsbibliothek, MS 679, natomiast inkunabuł z *Vitae* pozyskał dopiero później, por. przyp. 64.

⁸⁴ Por. Z. Koczarski, *New Leads on Polish Early Humanism*, s. 429, 432, przyp. 14, 18. Wstępna analiza wykazała istnienie przynajmniej 34 przejątków (wliczając te omówione powyżej) z *Vitae* rozsypanych w różnych dziełach Długosza.

popularnością w jego otoczeniu, a raczej w zależności od potrzeb i możliwości wykraczał poza swoisty „kanon”. Można zresztą podejrzewać, że wiele takich mniej popularnych dzieł docierało do Krakowa właśnie dzięki polskiemu historykowi⁸⁵.

Z dzieł wczesnej lektury pochodzi 29 przejątków (67% materiału badawczego), z późnej lektury – 14 (33% materiału badawczego). Są one wykorzystywane w poszczególnych częściach dzieła w różnym stopniu (zob. wykres 1).

Wykres 1. Dystrybucja przejątków z dzieł Bruniego w poszczególnych księgach *Roczników*

Zapożyczenia z Bruniego występują przede wszystkim na początku (ks. I–IV) i na końcu (ks. XIa–XIIc) *Roczników*. Pomędzy, a więc w większej części tzw. autografu (ks. V–Xa), znalazły się tylko trzy przejątki. Niewielka liczba występujących tam zapożyczeń oraz brak późniejszych dodatków mogą być świadectwem przebiegu pracy twórczej historyka: część historyczną wzbogacał nowymi treściami po kolei, księga po księdze, a część współczesną opracowywał na bieżąco z wykorzystaniem tekstów czytanych w danym czasie. Sugeruje to również sam materiał badawczy – większość przejątków w pierwszej połowie dzieła pochodzi z późniejszych redakcji (poz. 1, 5, 8, 13, 16, 22, 27, 29, 32, 33, 42)⁸⁶.

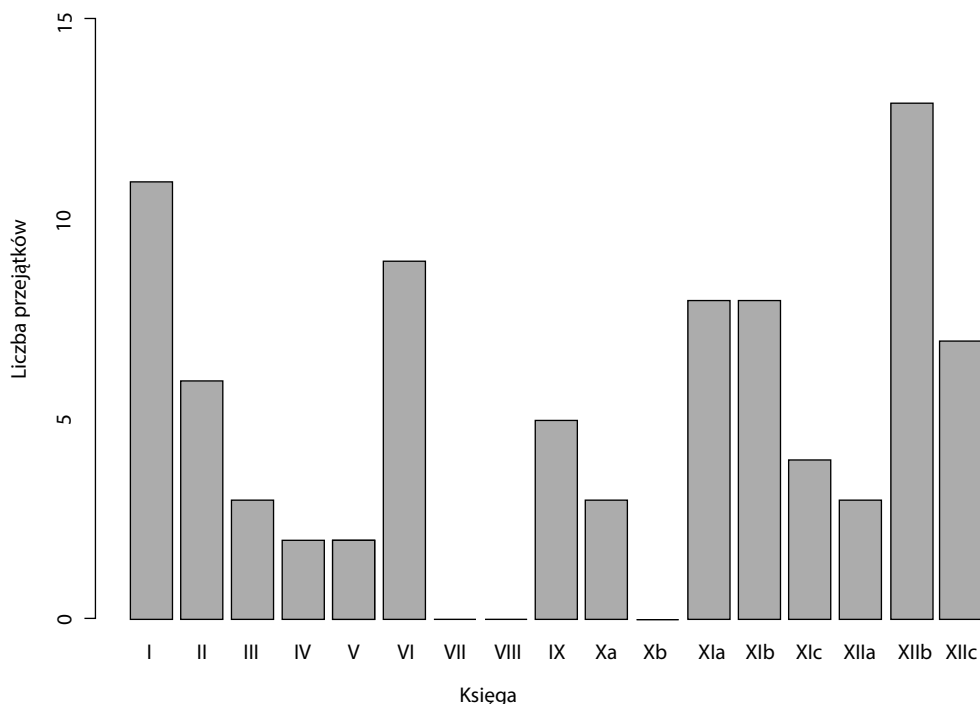
Warto zwrócić uwagę, że w podobny sposób Długosz wykorzystywał przejątki z Petrarcki (zob. wykres 2). Także wtedy najwięcej zapożyczeń występowało na początku i na końcu *Roczników*, z wyraźniej mniejszą skalą ich występowania w centralnej partii tekstu (z wyjątkiem ks. VI⁸⁷). Ponadto w części historycznej były one najczęściej wprowadzane w ramach późniejszych redakcji⁸⁸.

⁸⁵ I. Zarębski, *Problemy wczesnego Odrodzenia w Polsce*, s. 42–43.

⁸⁶ Trzeba jednak mieć na uwadze, że w przypadku dwóch przejątków (poz. 14, 29) nie sposób określić, czy znajdowały się w pierwotnej wersji tekstu, czy trafiły tam jako dopiski, por. W. Semkowicz-Zarembina, *Elementy humanistyczne*, s. 249–251.

⁸⁷ W tej księdze znajduje się dopracowywana w czasie II redakcji mowa biskupa krakowskiego Gedki, zob. Z. Koczarski, *W sporze o Długosza*, s. 114.

⁸⁸ Tamże, s. 117. Należy zauważyć, że wkraśl się tam drobny błąd – liczba przejątków wprowadzonych do części historycznej w późnych redakcjach wynosi 27 z 41, a nie 28 z 42.

Wykres 2. Dystrybucja przejętków z dzieł Petrarcki w poszczególnych księgach *Roczników*⁸⁹

Wykorzystywane przez Długosza przejętki z dzieł Bruniego najczęściej pełnią funkcję ramy narracyjnej, która służy mu do wyrażenia opinii (poz. 1, 25–27, 29, 37), wprowadzenia nowej wypowiedzi albo podsumowania jakiejś partii tekstu lub wydarzeń (poz. 2–4, 6, 8–10, 12, 13, 16, 19, 22, 23, 28, 32, 35, 38, 41, 43). Równie często historyk sięga po zapożyczenia w celu wzbogacenia charakterystyki postaci, zarówno za pomocą cech pozytywnych (poz. 14, 21, 30, 31, 36, 40), jak i negatywnych (poz. 5, 7, 18, 33, 34). Stosunkowo rzadko – co może wydawać się wyjątkowe w kontekście tematyki najchętniej wykorzystywanych utworów – wprowadza zapożyczenia dla ubarwienia opisywanych walk i bitew (poz. 11, 15, 17, 20, 39, 42). Ponadto na podstawie jednego z najdłuższych przejętków (czy raczej grupy krótszych i dłuższych przejętków) kreuje mowę Bolesława Chrobrego (poz. 24).

Zapożyczenia Długosz każdorazowo dostosowuje pod względem gramatycznym i leksykalnym tak, aby jak najlepiej pasowały do kontekstu wypowiedzi. Należy jednak zauważyć, że w przeciwieństwie do dzieł Petrarcki historyk częściej sięga po dłuższe sekwencje wyrazowe, wprowadzane do *Roczników* niemalże bez zmian. Może to świadczyć zarówno o większym uznaniu Polaka dla stylu i języka włoskiego humanisty, jak również o nieco odmiennym charakterze pracy z tymi dziełami, zwłaszcza gdy trafiały w jego ręce w późniejszym czasie. W każdym jednak wypadku ich wykorzystanie ukazuje świadomy i przemyślany proces pracy twórczej i wysoki poziom warsztatu literackiego autora.

V. Podsumowanie

Niezaprzeczalny fakt lektury i wykorzystania dzieł Bruniego przez Długosza stanowi nie tylko świadectwo jego nieustannej i przemyślanej pracy nad poprawą i wzbogaceniem stylu dzieł, ale również ukazuje jego humanistyczne zainteresowania w nowym świetle. Historyk sięga bowiem po utwory pisarza częściowo mu współczesnego, i to nie zawsze takie, które cieszyły się największą popularnością w jego

⁸⁹ Tamże, s. 116. Dla uproszczenia list dedykacyjny (LD) oraz ks. 1 zostały na tym wykresie ze sobą połączone, a przejętki z poszczególnych dzieł potraktowane bez wskazywania czasu ich lektury.

własnym środowisku intelektualnym. Interesuje się bowiem również dziełami funkcjonującymi w Krakowie jako unikaty. Ponadto kolejny z odnalezionych inkunabułów z jego marginaliami pokazuje, że dziejopis na bieżąco śledził nowinki wydawnicze i dbał o ich pozyskiwanie do swojej kolekcji. Wszystko to dowodzi zaś jego aktywnego uczestnictwa w prądach nowej kultury oraz jej wyraźnego wpływu na twórczość Długosza. Pozostaje wyrazić nadzieję, że dalsze badania przyniosą jeszcze lepsze poznanie jego warsztatu pisarskiego oraz literackich zainteresowań i przyczynią się do podjęcia oczekiwanych prac nad przyszłymi rozbiórami krytycznoliterackimi jego dzieł.

Aneks

Lista n-gramów wspólnych dla *Roczników* [dalej: *Ann.*] Jana Długosza i korpusu dzieł Leonarda Bruniego

Poniższa lista wyników obejmuje wszystkie wspólne n-gramy dla *Roczników* i dzieł Bruniego w następującej, alfabetycznej kolejności:

1. *Ad adolescentes* [dalej: *Ad adol.*] (poz. 1)
2. *Commentaria rerum Graecarum* [dalej: *Comm.*] (poz. 2–7)
3. *De bello Italico adversus Gothos* [dalej: *De bel.*] (poz. 8–25)
4. *Dialogi ad Petrum Paulum Histrum*⁹⁰ [dalej: *Dial.*] (poz. 26)
5. *Epistola ad Nicolaum Nicolai* [dalej: *Epist.*] (poz. 27)
6. *Vita Aristotelis*⁹¹ [dalej: *Arist.*] (poz. 28)
7. *Vita Ciceronis*⁹² [dalej: *Cic.*] (poz. 29–32)
8. *Vita Marci Anthonii* [dalej: *M. Ant.*] (poz. 33–37)
9. *Vita Pauli Aemilii* [dalej: *P. Aem.*] (poz. 38)
10. *Vita Pyrrhi* [dalej: *Pyr.*] (poz. 39–42)
11. *Vita Sertorii* [dalej: *Sert.*] (poz. 43)

Lokalizacje dzieł Bruniego odnoszą się do wydań wskazanych w wykazie źródeł lub przypisach, z zaznaczonymi w miarę możliwości szczegółami w postaci księgi, rozdziału lub ustępu. W wypadku *Roczników* układ to: księga, numer strony, rok lub element kompozycyjny. Zaznaczono tam również przynależność danego n-gramu do odpowiedniej redakcji tzw. autografu (jeśli było to możliwe). Pogrubieniem zaznaczono poszczególne sekwencje wyrazowe, a kursywą – wspólne wyrazy z ich najbliższego otoczenia, jeśli zostały zmodyfikowane pod względem gramatycznym lub leksykalnym.

Lp.	Lokalizacja	Leonardo Bruni	Jan Długosz	Lokalizacja
1.	<i>Ad adol.</i> II 8 s. 234	Et nobis profecto certamen quoddam incumbere putandum est, et quidem omnium certaminum maximum, cuius gratia cuncta tentanda sunt, <i>et totis viribus incumbendum</i> ad huiusce rei praeparationem. Et poetis et oratoribus et scriptoribus, ceteris omnibus denique hominibus inhaerendum, unde nobis ad ingenii exercitationem aliqua sit accessura utilitas.	<i>Totisque viribus</i> , ut singula condiscamus, incumbendum, unde nobis et ad ingenii exercitationem et ad Reipublice legitimam ordinationem <i>non mediocris accessura est utilitas.</i>	<i>Ann.</i> I 53 (list dedyk.) aut. 2 III red.

⁹⁰ *Dialogi ad Petrum Paulum Histrum*, w: L. Bruni, *Opere letterarie e politiche*, s. 78–143.

⁹¹ *Vita Aristotelis*, w: tamże, s. 509–529.

⁹² *Vita Ciceronis*, w: tamże, s. 416–498.

Lp.	Lokalizacja	Leonardo Bruni	Jan Długosz	Lokalizacja
2.	<i>Comm.</i> , s. 2	Incipiemus ergo fere ab extremo eius belli tempore, quo apud Arginusas <i>primo</i> , mox apud Lampsacii navali prelio certatum est. <i>Ex illo enim tempore declinare</i> Atheniensium res et ad ruinam tendere coeperunt .	<i>Ab eo siquidem tempore</i> Cruciferi, <i>primum</i> terrestri prelio apud Puczki et mox apud Elbingam navali victi, declinare et ad ruinam tendere ceperunt .	<i>Ann.</i> XIIc 46 (r. 1462)
3.	<i>Comm.</i> , s. 3	Callicratidas vero Lacedaemoniorum praefectus, ubi aduentare illos cognovit, Eteonico legato ad obsidionem urgendam relicto , ipse cum centum viginti navibus obviam profectus apud Arginusas classem Atheniensium offendit.	Quod ubi Petro Dunin succamcerario Sandomiriensi et capitaneo gencium, que Gnyew obsidebant, nunciatum est, ad obsidionem urgendam in propugnaculis pedite relicto , eques fere omnis effusus Holanth opidum obsidere cepit.	<i>Ann.</i> XIIc 76 (r. 1463)
4.	<i>Comm.</i> , s. 12	Si enim stare civitas illa sineretur, quamvis nunc afflicta videatur atque disiecta, tamen situs bonitate futurum ut iterato in potentiam formidabilem sibi periculosamque euadat .	Marienburgense autem castrum ideo in sua ditione Casimirus rex consistere et perpetuo Regno Polonico applicare voluit, veritus una cum consiliariis, ne situs bonitate et murorum magnitudine ac robore in potentiam formidabilem sibique periculosam evaderet [...].	<i>Ann.</i> XIIc 162 (r. 1466)
5.	<i>Comm.</i> , s. 17	Quare non ut hostis modo, verum etiam ut proditor nostri ac vestrum digno supplicio affici meretur . Atqui tanto quidem perniciosius est proditor, quam hostis, quanto difficilius est cavere ab occulta, quam ab aperta peste .	<i>Nec ut hostis modo</i> tibi et nobis habendus est, <i>sed ut veneficus proditor</i> , geminato afficiendus supplicio, quandoquidem difficilius est cavere ab occulta quam ab aperta peste, et perniciosius soleat comparare periculum vafer proditor quam hostis publicus .	<i>Ann.</i> IV 281 (r. 1116) aut. 313 III red.
6.	<i>Comm.</i> , s. 32	Cum igitur florere Lacedaemonii viderentur , et imperii gloriam firmiter obtinere, convertit fortuna orbem suum mirabilique casu omnem eorum potentiam auctoritatemque prostravit .	Cum siquidem florere res Cruciferorum viderentur felicesque se et beatos extimarent nec perpenderent suum nefandum facinus, quo suorum conditorum fundatorumque terras Pomeranie, Chelmensem et Michalouiensem perperam detinerent occupatas, convertit fortuna orbem suum et insusplicabili casu et tempore auctoritatem eorum prostravit et statum .	<i>Ann.</i> XIIIb 199 (r. 1454)
7.	<i>Comm.</i> , s. 34	Phoebidas his pollicitationibus illectus, erat enim non tam prudens, quam gloriae cupidus, negocium suscepit .	Qui negocium (erat enim non tam prudens quam glorie cupidus) temerato iuramento suscipit .	<i>Ann.</i> XIIa 257 (r. 1440)
8.	<i>De bel.</i> , s. 11	Ipsa vero seure admodum gubernationem exercebat, prohibens Gothorum iniurias, nonnulla etiam Theodorici facta retractans, et ad mitiorem formam reducens .	Cepit insuper Wladislaus dux Regni Polonici gubernacionem in ceteris prudenter dirigere, stratas publicas pacificans et pro imbecilibus defensionem suam contra potenciores opponens, nonnulla insuper Boleslai regis Polonie germani sui decreta retractans et ad miciorum formam reducens .	<i>Ann.</i> IV 148 (r. 1082) aut. 235 II red.
9.	<i>De bel.</i> , s. 15	<i>Post haec mirabilis fuit victoriae cursus, dedentibus sese civitatibus, atque ultro vocantibus</i> .	Mirabilis deinde fuit victorie cursus dedentibus se ultro tam castris quam civitatibus singulis Prussie <i>et in occursum regium ultro euntibus</i> .	<i>Ann.</i> XIa 128 (r. 1410)

Lp.	Lokalizacja	Leonardo Bruni	Jan Długosz	Lokalizacja
10.	<i>De bel.</i> , s. 34	Vitigis igitur cum praeter defectionem urbium, hanc insuper cladem accepisset, non ultra differendum ratus, cum toto penitus Gothorum robore in bellum descendere constituit.	Magister Prussie Ulricus cum Wladislaum Polonie regem referentibus exploratoribus audisset Dambrownno expugnasse atque incendisse et versus Marienburg exercitum suum ducere statuisse, magna percitus ira non ultra pugnam differendam ratus cum toto penitus suo robore dimicare quam primum constituit et ad invadendum regem celeriori quo poterat gressu processit.	<i>Ann.</i> XIa 84 (r. 1410)
11.	<i>De bel.</i> , s. 37	[...] nisi circa eum egregia familiarium manus se conglobasset ac impetum ipsi irruentium hostium exceperissent, corporibusque et armis equum et Bellisarium inter mille telorum ictus <i>protexissent, evadere non poterat.</i>	[...] nisi circa illud egregia fortissimorum militum manus se opposuisset corporibusque et armis illud <i>defendissent, erigi non poterat.</i>	<i>Ann.</i> XIa 109 (r. 1410)
12.	<i>De bel.</i> , s. 59	Ex hoc admodum durior obsessorum conditio reddebatur, et fames haud dubia imminebat.	Ex hoc obsidencium durior magis quam obsessorum conditio reddebatur famesque haud dubia in castris Polonorum imminebat.	<i>Ann.</i> XIIc 119 (r. 1465)
13.	<i>De bel.</i> , s. 67	Eodem tempore cum prospera ac laeta viderentur esse omnia, periculum supervenit horrendum: quod parvo momento cuncta pene subvertit.	Eodem tempore cum prospera et leta in exercitu cesareo viderentur omnia, periculum horrendum a Boleslao Polonorum duce dudum meditatatum supervenit, quod suo momento robur cesareum magna in parte languidavit.	<i>Ann.</i> IV 249 (r. 1109) aut. 293 II red.
14.	<i>De bel.</i> , s. 78–79	<i>Denique unus hic imperatoris aulam</i> plurimum gubernabat. Idem quod maximum est, pecuniarum imperialium receptor ac dispensator: idem consiliorum omnium particeps, et interdum auctor.	Unus enim hic aulam Kazimiri Polonie regis et omnia officia in curia regis gubernabat; idem, quod precipuum est, introituum et pecuniarum regalium receptor ac dispensator, omnium fortunarum et rerum, que luca regibus afferre solent, provisor; idem consiliorum omnium particeps, moderator et auctor [...].	<i>Ann.</i> IX 319 (r. 1363) aut. 887 I red.
15.	<i>De bel.</i> , s. 82	Cum enim multo maiores hostium copiae circa Ariminum essent, quam ipse habebat, validas etiam Gothorum copias Auximi relinqueret sibi post terga, censebat ingenio potius et astu esse utendum adversus Gothos, quam iusta acie dimicandum.	Universali enim et concordii decreto sanxerant astu potius et ingenio particularibusque congressibus, dum tamen vincendi facultas ex loco et tempore suppeteret, utendum adversus Polonos esse quam iusta acie dimicandum, quod victi priorem obscurarent victoriam et non facile possent suum reparare casum et excidium.	<i>Ann.</i> XIIb 224 (r. 1454) por. III 84
16.	<i>De bel.</i> , s. 88	Gothi autem urbem ingressi nulli aetati pepercerunt. Trucidati passim cives non modo qui arma ferre possent, verum etiam senes et impuberes, mulieres in servitute Burgundionibus traditae, urbs ad solum eversa.	Thartari Russie terras ingressi plurima mala cede et flamma in illis committunt et universam terram Rzeszanska vastant, spoliant duceque Rzesanorum occiso etiam senes et impuberes necant, ceteram multitudinem captivam in servitute abducunt, castraque conquistata incendunt.	<i>Ann.</i> VI 253 (r. 1228) aut. 499 III red.

Lp.	Lokalizacja	Leonardo Bruni	Jan Długosz	Lokalizacja
17.	<i>De bel.</i> , s. 120	<i>Cum</i> ferveret maxime praelium et ab vtrisque enixissime pugnaretur, neutram adhuc in partem victoria inclinante, equites Totilae transmissio flumine terga Iustiniani ducum invasere tumultusque maior inde exortus, cum multitudo ingens crederetur, exercitum Iustiniani primo turbavit, mox in fugam vertit.	Hostes undique circumventi, partim cesi partim ex curribus eieci. Kemlicz autem venisse non contentus, eciam <i>cum</i> suis terga hostium invadit (tumultusque maior inde exortus, cum multitudo ingens crederetur), exercitum Fethkonis primo turbavit, mox in fugam vertit.	<i>Ann.</i> XIc 75 (r. 1432)
18.	<i>De bel.</i> , s. 126	Erat enim Maximinus vir bonus et ad pacis negotia non inutilis: belli vero imperitus omnino et ob hoc timidus, et cunctator in singulis , ac plurimum ambicens.	Erat siquidem marsalcus ipse ad pacis negotia non inutilis, belli vero parum peritus et ob id cunctator in singulis.	<i>Ann.</i> XIc 340 (r. 1474)
19.	<i>De bel.</i> , s. 128	[...] adeoque subitus et inopinatus fuit impetus, ut conteriti nautae atque milites in fugam converterentur.	Discessus ipse tam subitus et inopinatus tam Sigismundo regi quam duci Withaudo fuit [...].	<i>Ann.</i> XIb 256 (r. 1429)
20.	<i>De bel.</i> , s. 128	Post haec Maximinus cum maiori classe maiorique exercitu ex Epiro in Siciliam navigavit.	[...] que post paucos dies maiori vi maiorique exercitu reintegrata est.	<i>Ann.</i> XIb 355 (r. 1461)
21.	<i>De bel.</i> , s. 154	Quandiu igitur tempus fuit a Bellisario auxilii expectandi, supra vires, supraque , ut ita dixerim, humanitatem populus Romanus famem toleravit.	Grandi itaque et supra vires supraque etatem animo fretus, quamvis varios et frequentes videret naturales dominos in Regni Polonie provinciis principari [...].	<i>Ann.</i> VIII 284 (r. 1295) aut. 690 I red.
22.	<i>De bel.</i> , s. 158	[...] cum vero plus habendi cupiditas transversos egit, tunc seditiones domesticae, caedesque intestinae, et prodiciones clandestinae inter se ipsos coortae, ruinam pepererunt.	Seditiones denique domestice cedessque [...] intestine et clandestine prodiciones extemplo aput Polonos coacte , rempublicam Boleslai magni institutis nondum arida [...] tam pessunderunt.	<i>Ann.</i> II 319 (r. 1037) aut. 153 II red.
23.	<i>De bel.</i> , s. 171	Praeclarum enim visum est , regem a Perusii moenibus in Calabriam usque tanta celeritate iter fecisse, quanta vix nudus viator graderetur.	Praeclarum enim visum est sub uno eodemque tempore et imperatorem armis et Bohemum astu superasse.	<i>Ann.</i> IV 254 (r. 1109) aut. 296 I red.
24.	<i>De bel.</i> , s. 182–183	Itaque Paulus suscipiens verba: „ <i>Ucumque</i> , inquit, nos vertamus commilitones, extrema nobis adesse videtis. Nam fugae quidem nulla facultas est, circumfuis hostium copiis, ac nos impigre observantibus. Dedi vero Gothis, supra turpitudinem vilitatemque consilii, cruciatus insuper excarnificationesque portendit. [...] Sic enim moriamur, ut sanguine hostium madentes non inulti cadamus, nec rideat hostis nostro, sed fleat, nec iugulum nostrum praebeamus hosti , sed eius iugulum ferro nostro perfringamus . Quid enim paucorum annorum accessio nobis prodesset, cum et si nunc servati, tamen paulo post simus obituri? Gloria extendere vitam hominibus potest, natura non potest.	„[...] <i>Quocunque</i> enim nos vertamus, o milites , ad extrema perventum est: fuge enim predas nobis presertim hostiles vehentibus nulla facultas, circumfuis hostium copiis et nos impigre observantibus; dedi vero hostibus perpetuam vilitatem, turpitudinem nomini nostro atque generi inureret [...]. Cura igitur mortis et vite presentis spe circumscripta, unusquisque vestrum ruat in hostem, iugulum hosti perfracturus magis quam prebiturus. Paucorum annorum accessio unumquemque vestrum non moveat: cum etsi nunc servati, ex post nichilominus peste, morbo vel casu aliquo sumus morituri? ”.	<i>Ann.</i> II 265-266 (r. 1009) aut. 127 I red.

Lp.	Lokalizacja	Leonardo Bruni	Jan Długosz	Lokalizacja
		<p>Ite igitur mecum ad gloriosam mortem, quam cives simul et hostes admirabuntur ac laudibus in coelum perpetuis ferent”.</p> <p><i>His dictis incensi</i> equites, sese morti devoverunt. Quare complexi sese invicem et osculati, certissimo moriendi proposito ad dimicandum se parant. Erat enim consilium in proximam stationem Gothorum ruere factaque permagna hostium caede interire. Quos cum videret Totilas ad extremum casum parari, veritus ne hominum desperatorum conatus maio-rem quam pro numero cladem Gothis <i>afferret</i> [...].</p>	<p><i>Hac cohortacione incensi</i> militum animi gloriosam mortem subire, quam ex prelio pedem referre, clamorosis vocibus devovebant. Quos ut alacres et plenos bone spei Boleslaus rex <i>vidit</i>, extemplo signa canere iubens ducit in hostem et pugnam conserit, equis et hastis velocissimo cursu concitatis [...]. Verum tempore procedente, videntes Rutheni suorum numerositatem diminui et Polonos ad extremum casum paratos maiorem quam pro numero cladem, Boleslao rege unumquemque ex nomine cohortante, <i>edidisse</i> [...].</p>	
25.	<i>De bel.</i> , s. 192	<i>Procedente vero certamine</i> , Gothorum clas- sis deteriori loco esse coepit .	<i>Fervente deinde pugna</i> Hungarorum et Almanorum res deteriori loco esse cepit [...].	<i>Ann.</i> IV 317 (r. 1132) aut. 334 I red.
26.	<i>Dial.</i> , s. 114	Quam vellem, inquit, Nicolae, ut tu civibus tuis amicitior esses, etsi non me fugit, <i>nunquam aliquem tanto consensu omnium probatum fuisse, quin adversarium invenerit</i> .	Fugiebatque illos <u>tali caligine obcecatos</u> neminem tanto consensu omnium probatum aut validum fuisse, cui periculum eciam ab imbecilli <i>non immineat</i> .	<i>Ann.</i> XIa 77 (r. 1410)
27.	<i>Epist.</i> 9, s. 324	Tanquam enim si presens tecum loquerer facultatem quandam evagandi licentius et de tota antiquitate loquendi michi assumpsi, <i>putans id tibi plus voluptatis quam molestie allaturum</i> .	Ut autem legentibus Annalia hec rerum gestarum firmior credulitas minorque suspicio occurrat, plures epistolas et contractus presenti operi inserui, quo et ex ipsa varietate opus firmitatem contrahat, et studiosos curiososque rerum in lecturam amena diverticula provocent, afficiant amplius et invitent, ratus id plus voluptatis quam molestie lectoribus allaturum .	<i>Ann.</i> I 63 (list dedyk.) aut. 9 III red.
28.	<i>Arist.</i> , s. 514	Missaque per idem tempus ab Alexandro dona Xenocrati <i>amplissima</i> fuerunt, non tam ut illum honoraret quam ut Aristotelem quasi a se preteritum despectumque offenderet .	Contulit autem Withaudus dux in Ioan-nem de Tarnow palatinum Cracoviensem cyclos argenti centum et alia dona munifica, non tam, ut illum honoraret, quam ut Sbigneum Cracoviensem episcopum, qui maiora coronacioni sue impedimenta deferebatur ingerere, exasperaret et a se neglectum atque despectum ostenderet .	<i>Ann.</i> XIb 268 (r. 1429)
29.	<i>Cic.</i> , s. 416	[...] qui transtulerat bonum quidem virum sed non satis eruditum, partim ignoracione grecarum litterarum in multis prolapsus, partim ariditate quadam ingenii parum responderent parumque concinne ea ipsa in quibus non prolapsus fuerat transtulisse.	Ex eo autem precipue veniam datum iri opinor infancie mee, quod aliis doctis et eruditis viris silentibus prior ad scribendum consurrexi, malens aliquid parum culte parumque concinne quam nichil scripsisse.	<i>Ann.</i> I 60 (list dedyk.) aut. 7 III red.

Lp.	Lokalizacja	Leonardo Bruni	Jan Długosz	Lokalizacja
30.	<i>Cic.</i> , s. 424–425	Cum tamen cupiditate honoris et ipse per se natura ardens et a parente amicisque incensus causis orandis animum appulisset [...].	Dux magnus Withaudus ubi ex Sigismundo rege cercior fit Wladislaum regem Polonie in suam coronacionem annuisse, cupiditate honoris et regni et ipse suapte natura ardens et a Sigismudo Romanorum rege ceterisque amicis , ab ipso quoque Polonie rege Wladislao, parum sua et Regni sui incommoda meciente, incensus animum appulit .	<i>Ann.</i> XIb 252 (r. 1429)
31.	<i>Cic.</i> , s. 426	<i>Itaque et conscientia benefactorum et secundo favore rerum suarum tanta spe plenus</i> e provincia <i>discedebat</i> , ut putaret apud populum romanum nulla de re magis quam de questura sua sermonem haberi et iam omnes magistratus sibi ultro conferri.	Verum etsi a vobis ordine fatorum subtrahor: consciencia tamen clarissimorum operum a me editorum et secundo favore rerum a me <i>gestarum ea spe plenus decedo</i> [...].	<i>Ann.</i> II 293 (r. 1025) aut. 140 I red.
32.	<i>Cic.</i> , s. 444	[...] sed <i>permiste undique turbe summa letitia et applausu quacumque iter faceret</i> Ciceroni <i>gratulabantur</i> [...]. Per vias ignis et faces lucebant: matresfamilias nuper pavide pro depulsis periculis gaudio exultantes ad tam egregium reductionis spectaculum e fenestris tectisque catervatim pendebant .	<i>Permixte undique turbe summa leticia et plausu, quocumque iter faceret</i> Kazimirus, <i>congratulabantur</i> et ad reduccionis coronacionisque sue spectaculum e fenestris tectisque catervatim pendebant atque ipsum hiis conveniebant compellabantque vocibus [...].	<i>Ann.</i> III 35 (r. 1041) aut. 167 III red.
33.	<i>M. Ant.</i> , k. 431v	Nam et iniurias prohibere segnis et obviantibus contumeliosus erat, et in uxores alienas parum pudicus .	Tenuit et plures concubinas, in ceteras quoque virgines et uxores alienas parum pudicus et temperatus, illas devirginabat.	<i>Ann.</i> II 193 (r. 978) aut. 89 III red.
34.	<i>M. Ant.</i> , k. 433r	Sed tamen cito illum ab hac sententia deiecit principatus cupido [...].	[...] tocies illum ab hac sententia regni cupido et assentatorum palpacio, Polonorum presertim, deiecit [...].	<i>Ann.</i> XIb 268 (r. 1429)
35.	<i>M. Ant.</i> , k. 435r	<i>Tantos enim apparatus offendit quantos nunquam fuerat arbitratus</i> , maximeque admirationi fuit multitudo luminum.	Sed Polonorum robur, armorum quoque, gemmarum, equorum, auri argentique ideam <i>tantosque apparatus offendens, quantos nunquam fuerat arbitratus</i> , Zdenkonem Konopniczki se sibi minora quam oculis coram cerneret predixisse asseverans, miratus [...].	<i>Ann.</i> XIIc 32 (r. 1462)
36.	<i>M. Ant.</i> , k. 436v	Hic solus usque ad nostram etatem triumphavit de Parthis homo obscuro loco natus, sed celsi animi et magnarum rerum cupidus , qui ea de causa in amicitiam Antonii receptus talem se prebuit in rebus gerendis, ut confirmaret id de Antonio et Cesare dictum multo melius succedere super alios quam si per se ipsos bella gereret.	Exinde Ioannes de Huniad vix antea cognitus nomen quesivit, homo obscuro loco natus sed excelsioris animi et magnarum rerum cupidus , quem Wladislaus Polonie et Hungarie rex ex obscuro atque inopiarum atque opulentum effecit.	<i>Ann.</i> XIIa 258 (r. 1440)
37.	<i>M. Ant.</i> , k. 441v	Albe statuam quandam Antonii lapideam multos dies sudasse et cum a quibusdam siccaretur, non destitisse sudorem emittere [...].	Testa insuper beati Stanislai <i>aliquociens sudasse et dum a</i> Ioanne archidiacono et administratore in processione portata siccaretur, non destitisse sudorem emittere visa.	<i>Ann.</i> XIIc 39 (r. 1462)

Lp.	Lokalizacja	Leonardo Bruni	Jan Długosz	Lokalizacja
38.	<i>P. Aem.</i> , k. 180v	Sed omnia signa, que supra memoravimus, longe supererat fame miraculum, quod quarta post prelium die <i>profligatum</i> esse Perseum Rome <i>vulgavit</i> . Populo enim Romano sedente in spectaculo equestrium ludorum subito <i>rumor</i> a prima theatri parte manavit Emiliium superatis magno certamine hostibus totam Macedoniam cepisse; isque sermo confestim per totum diffusus theatrum letitia exultatione et gratulatione ciuitatem replevit . Postridie, cum eius fame certus non extaret auctor, resedit . Paucis vero postea diebus, cum certissimus nuncius venisset , miraculi fuit loco res antea Rome audita, que in mendatio veritatem habuerat.	Ipsa itaque adhuc in prefata ecclesia Sancte Crucis perseverante et Omnipotentis Dei clemenciam implorante, vicisse exercitum regis et de Fethkone et Tartaris victoriam retulisse et utrosque <i>profligatos vulgatum est</i> , non quidem ex aliquo certo auctore, cum locus prelii quadraginta miliaribus a Leopoli distaret, sed adeo unus ad alium eventum victorie, nescitur quo <i>rumore</i> ortum, perferebat, ut plena certitudo triumphi tunc habita esset et leticia magna in populo exorta, iussu eciam regis Te Deum laudamus ora ecclesiarum resonarent. Isque sermo confestim diffusus in Polonie Regnum, universos exultatione et gratulatione replevit; cum vero eius fame certus non extaret auctor, resedit . <i>Venit altera die nuncius</i> a capitaneis exercitus missus et rem ita gestam, ut fama vulgaverat, postquam retulisset [...].	<i>Ann.</i> XIc 76 (r. 1432)
39.	<i>Pyr.</i> , k. 223v	Fugientesque persecuti multis cesis quinque milia Macedonum viva <i>ceperunt</i> .	Quos licet tarde, animose tamen usque ad portas opidi Tucholya persecuti, multis cesis atque captis, eciam quinque hostium capitaneos [...] <i>comprehendunt</i> .	<i>Ann.</i> XIa 161 (r. 1410)
40.	<i>Pyr.</i> , k. 223v	Alios reges purpura ac satellitibus et iactatione ceruicis occupatos esse solum Pirrhum armis et virtute magnum Alexandrum referre aiebant.	[...] alios reges et principes purpura et satellitibus ac iactatione capitis occupatos esse, solum Wladislaum armis et virtute existere [...].	<i>Ann.</i> XIIa 286 (r. 1443)
41.	<i>Pyr.</i> , k. 224r	Facta igitur <i>pace</i> cum magnitudo apparatus ac mens Demetrii simul conspiceretur conterriti reges per litteras ac nuntios Pirrhum sollicitabant mirari se affirmantes, si facultatem nocendi Demetrius preclare <i>nactus</i> eam omittat et cum ipsum aliis bellis occupatum perturbatumque Macedonia expellere possit tempus expectet , quo cum illo aucto potentia ac vacuo ceterorum impedimentorum pro aris ac focis Molossorum decertet [...].	Lithuanis quoque ipsa <i>pax</i> sciebatur parum grata, molestius ferentibus, quod Polonos bellis Pruthenicis occupatos, facultatem nocendi nacti , bello pulsare pro conferenda eis Podolia et iure ac proprietate terre Luczensis (que Wolhinensis antiquitus dicebatur) abdicanda omiserint, quam quod tempus expectaverint , quo Polonos et Prussie accessione atque potencia auctos et ceterorum impedimentorum vacuos tam opportune aggredi non poterint.	<i>Ann.</i> XIIc 167 (r. 1466)
42.	<i>Pyr.</i> , k. 225v	Manus enim et corpus exhibens prelio et contra hostes fortiter pugnans providentiam tamen boni ducis non obmittebat sed ubicumque auxilio opus erat accurrens rectis consiliis bellum gubernabat .	[...] manus et copias exhibens prelio et contra hostes fortiter pugnans, providentiam tamen boni ducis non obmittebat, sed ubicumque consilio opus erat, accurrens, bellum et bellantes <i>adiuvabat</i> .	<i>Ann.</i> II 266 (r. 1009) aut. 127 II red.
43.	<i>Sert.</i> , k. 247v ⁹³	[...] in urbe Cathalone cum hibernaret et milites utpote in magna rerum copia constituti petulantia uterentur ac sepe ebrii essent.	[...] licet illic exercitus regius, utpote in magna rerum copia constitutus , magis voluptatibus et <i>petulancie</i> quam expugnationi vacasset.	<i>Ann.</i> XIIb 210 (r. 1454)

⁹³ W inkunabule: Weimar, Herzogin Anna Amalia Bibliothek, inc. 27, k. 246 i 247 zostały wycięte, dlatego dla określenia lokalizacji tego cytatu skorzystałem z kopii Biblioteca de la Universidad de Sevilla, Inc. 190, <<https://archive.org/details/A335105/page/n499/mode/2up>> [dostęp: 27.12.2023].

Humanist reading of Jan Długosz: textual excerpts from Leonardo Bruni in Jan Długosz's *Annals*

Summary: The study shows textual excerpts from the works by Leonardo Bruni (1370–1444), both translations and original ones (particularly *Ad adolescentes*, *Commentaria rerum Graecarum*, *De bello Italico adversus Gothos*, *Dialogi ad Petrum Paulum Histrum*, *Hieron sive de tyrannide*, one letter and lives of Aristotle, Cicero, Mark Antony, Paullus, Pyrrhus, and Sertorius), in the *Annals* and (cursorily) in the minor works of Jan Długosz (1415–1480), the most important historian of medieval Poland. The study is conducted using computer-assisted comparative analysis, which the author developed. Firstly, the research state is presented and the methodology of drawing n-grams (literal quotations) from compared corpora. Subsequently, the author conducts a quantitative and qualitative analysis of the gathered word sequences, by which he tries to define when Długosz read Bruni's works (at the beginning of his work on the *Annals* or in its final stage) and displays the topics he was most interested in (narrative models, characteristics, and military issues). The analysis also shows the humanistic nature of the usage of those quotations and how they enrich the style of the *Annals* and minor works of Długosz. Moreover, the author compares the results of the analysis with conclusions drawn from the study on the use of textual excerpts from Petrarch and tries to provide new observations about the Polish historian's way of working with literary sources. Finally, the author lists every common textual excerpt (more than forty-word sequences) as the material for further studies.

Nota o autorze: Zdzisław Koczarski – mgr, kierownik projektu NCN PRELUDIUM 20 pt. „Jan Długosz – pisarz jeszcze średniowieczny czy już renesansowy? Intertekstualne inspiracje w XV-wiecznej Polsce” realizowanego w Pracowni Łaciny Średniowiecznej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie. Zajmuje się również badaniami nad partykułowymi operatorami spójności i dyskursu w języku łacińskim, ze szczególnym uwzględnieniem języka Jana Długosza.

Author: Zdzisław Koczarski – MA, principal investigator in the National Centre for Science PRELUDIUM 20 project, entitled *Jan Długosz – still medieval or already Renaissance writer? Intertextual inspirations in 15th-century Poland* at the Department of Medieval Latin of the Institute of Polish Language, Polish Academy of Sciences in Krakow. He also researches discourse markers and connective particles in the Latin language, with particular emphasis on the language of Długosz.

Instytut Języka Polskiego
Polska Akademia Nauk
al. Mickiewicza 31
31-120 Kraków
e-mail: zdzislaw.koczarski@ijp.pan.pl

Bibliografia

Źródła

- Basilio di Cesarea, *Discorso ai giovani. Oratio ad adolescentes*, tłum. L. Bruni, wyd. M. Naldini, Firenze 1990
- Bruni L., *Humanistisch-Philosophische Schriften mit einer Chronologie seiner Werke und Briefe*, wyd. H. Baron, Berlin 1928
- Bruni L., *Opere letterarie e politiche*, wyd. P. Viti, Torino 1996
- Historia rerum gestarum in Graecia*, wyd. V. Papa, Lipsiae 1546
- Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, ks. I–XII, Varsaviae–Cracoviae 1964–2005
- Joannis Dlugossii Senioris Canonici Cracoviensis Opera*, wyd. I. Polkowski, Ż. Pauli, Joannis Dlugossii Senioris Canonici Cracoviensis opera omnia, t. 1, Cracoviae 1887
- Leonardi Aretini de bello Italico adversus Gothos gesto historia, nunc primum edita*, wyd. S. de Colines, Parisiis 1534
- Leonardo Bruni Aretino: lettres familières*, t. 1–2, wyd., tłum. i oprac. L. Bernard-Pradelle, Montpellier 2014
- Vitae illustrium virorum sive Parallelae*, wyd. J.A. Campanus, [Strasburg] 1470–1471

Opracowania

- Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi Latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, t. 3, red. M. Kowalczyk i in., Wratislaviae 1984
- Domański J., *Scholastyka i początki humanizmu w myśli polskiej XV wieku*, Warszawa 2011
- Hankins J., *Repertorium Brunianum. A Critical Guide to the Writings of Leonardo Bruni*, Roma 1997
- Horeczy A., *Recepcja włoskiej kultury intelektualnej w krakowskim środowisku uniwersyteckim w drugiej połowie XIV i w pierwszej połowie XV wieku*, Warszawa 2021
- Jan Długosz (1415–1480). *Życie i dzieła*, red. L. Korczak, M.D. Kowalski, P. Węcowski, Kraków 2016
- Koczarski Z., *New Leads on Polish Early Humanism: Guarino da Verona's Works in "Annals" of Jan Długosz (1415–1480)*, w: *IX Ciclo di Studi Medievali. Atti del Convegno (Firenze, 6–7 Giugno 2023)*, red. R. Dolce, S. Martini, M. Fazioli, Firenze 2023, s. 428–432
- Koczarski Z., *W sporze o Długosza argument nowy: przejątki z Petrarki w „Rocznikach” Jana Długosza*, *St. Źródł.*, 58, 2020, s. 101–135
- Kowalczyk M., *Jagiellońskie rękopisy Liwiusza z marginaliami Jana Długosza*, „*Eos*”, 58, 1969–1970, nr 2, s. 219–230
- Krukowski J., *Jan Długosz jako wychowawca synów Kazimierza Jagiellończyka*, „*Rozprawy z Dziejów Oświaty*”, 23, 1980, s. 3–35
- Madyda W., *Wzory klasyczne w „Historii Polski” Długosza*, „*Eos*”, 49, 1957–1958, nr 2, s. 177–201
- Olszaniec W., *Jan Długosz lettore del “De mulieribus claris”*, w: *Boccaccio e la nuova ars narrandi*, red. W. Olszaniec, P. Salwa, Warszawa 2015, s. 137–149
- Pade M., *The Reception of Plutarch's Lives in Fifteenth-Century Italy*, t. 1, Copenhagen 2007
- Rogalanka A., *Przedmowa Długosza do „Dziejów Polski”*, *Rocz. Hist.*, 19, 1950, s. 68–98
- Semkowicz-Zarembina W., *Elementy humanistyczne redakcji „Annalium” Jana Długosza*, w: *Mediaevalia. W 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego*, red. J. Garbacik, Warszawa 1961, s. 244–251
- Zarębski I., *Problemy wczesnego Odrodzenia w Polsce: Grzegorz z Sanoka – Boccaccio – Długosz*, „*Odrodzenie i Reformacja w Polsce*”, 2, 1957, s. 5–52